M. TULLII CICERONIS CONSOLATIO. LIBER, QUO SE IPSUM DE FILIAE MORTE CONSOLATUS EST

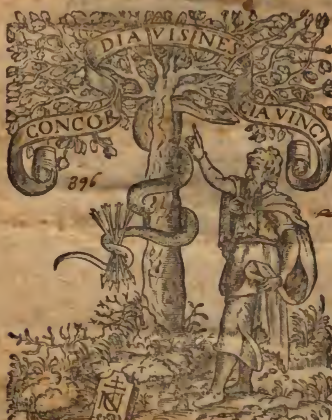

6
13 E
15

M. TVLLII CICERONIS CONSOLATIO.

Liber, quo se ipsum de Filiæ morte consolatus est.

Nunc primùm repertus, & in lucem editus.

PARISIIS.
Apud Nicolaum CHESNEAV via Iacobæa
sub Quercu viridi.

M. D. LXXXIII.

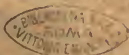
Cum priuilegio Regis.

3

M. TVLLIVS CICERO.

CLARISS. VIRO IAC. FAIO SPESÆO IN SVPREMA CVRIA PATRONO REGIO, ac sacri Consistorij Senatori. S.

LIBELLVM *M. Tullij de consolatione recens in Italia typis excusum, à principe Legationis Venetæ Reipub. viro magnifico missum ad ornatissimum Præsidē* LEONÆVM, *tibíque, vir clarissime, dono ab eodem datum percurri auidissimè, siue argumenti laude, siue etiam Tulliana dignitate famáque nominis excitatus. Qua ex lectione, certè insperata, quanquā incredibili gaudio perfusum me continuò sentirem (vt est inquieta res, lætitia, cuius interdum magnitudinem animus non capiat, quod ille ait Panegyristes Nazarius) interea tamen apud me querebar, vbi legendi primùm libelli potestas mihi facta est, vnum modò id exemplar in Gallia visum hactenus, vt non facilè possem ardentem meam sitim restinguere. Itaque nulla interposita mora quæsiui cuius esset: cūque id tuum esse mihi constaret, nec tamen auderē ego tibi ἀσύμβολος aut etiam ἄκλητος vltrò me obtrudere, statim vel tacente ac penè restitāte me se obtulit laudatissimus Senator* GILLOTIVS, *vir bonarum artium bonarūque partium, qui eo libello ius vtendi fruendi nobis ex tua facilitate ac candore permisit. Eum ita bonis conditionibus commissum & concreditum, immò lectum perlectúmque, ac denique curante me, mandatum prælo, ad te iam remitto,* V. C. *ad quem illustrandum notis quibusdam meis me proximè comparo. si tamen priùs, quàm sit ille γνήσιος (de quo dubitare nolim tam facilè) ipse pro ea qua vales ingenij ac iudicij dexteritate pronunciaris. nolim enim me testem*

vnum, & quasi sponsorem in ea re asserenda profiteri : eo quód in rebus etiam ijs quæ vero simillimæ apparent, perpetuò mihi insusurret Epicharmus, μέμνασο ἀπιστεῖν: adeòque vereor ne vt in rebus secundis lætitia transuorsum nos ducat à rectè consulendo atque intelligendo, quod pro Rhodiensibus olim Cato dixit. Si quid igitur ea de re statueris cum eruditis hominibus tuíque imprimis similibus, eam disputationem non patiar ampliùs aut situ obrui, aut etiam edaci illa & rerum omnium consumptrice vetustate obliterari, meúmque ad eam commentarium penè iam absolutum, tuæ in me, rémque publicam litterariam beneuolentiæ testem publicari sustinebo. Vale. Lutetiæ, Calend. Quinctilib. CIↃ.IↃ.LXXXIII.

Tuus

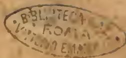
CLAVDIVS MINOS.

Summa Priuilegij.

CAutum est auctoritate Regia ne quis præter Ioannem Richerium Bibliopolam & Typographum Parisiensem, excudat typis, aut etiam mandet excudi, & quoquo modo vendat, præter eiusdem Richerij consensum, *M. Tullij Ciceronis Consolationem, cum explicatione* CLAVDII MINOIS, ad annos vsque nouem, sub pœna regio diplomate latiùs comprehensa, anno 1583. Iunij 28.

M. TVLLII CICERONIS CONSOLATIO.

VANQVAM recentibus morbis medicinam adhibere vetant sapientes, nihílque aduersi hominibus accidere solet in vita, quod aut improuisum, aut inexpectatum videatur, conemur tamen, si qua ratione possumus, mederi nobismetipsis, & domesticæ subuenire calamitati. Si enim quoties vsuuenit, consuluimus ceteris, cur non aliquando nobis ipsis? &, si mala, quæ nec vitari, nec auerti humanis viribus possunt, pertulimus toleranter, cur non ea, si possumus, ratione leuiora faciamus? præsertim cùm ad ægritudines, & molestias depellendas eò acrius incumbere homines debeant, quò melius est sine cura vinere, quàm curis, & angoribus oppressum, ac circumuentum, humanam conditionem satis per se miseram, aliis etiam incommodis efficere miseriorem. quid porrò præstantius, quid vtilius est, quàm cùm corpore valeas, curare, vt etiam animo valere possis? siquidem corpus animi gubernaculo, animus autem ministerio corporis indiget. at neque animus æger bene gubernabit, nec affectum corpus animi rectè parebit imperio. Quamobrem prudenter à doctis & sapientibus viris & cogitatum, & factum est, qui de luctu mi-

Rationes cõsolandi sui.

Scriptores de minuendo luctu.

nuendo ante nos scripserunt, quorum exstant satis multa, sanè sapienter litteris mandata, imprimísque à Theophrasto, Xenocrate, & Crantore, quorum libros cùm saepe animi causa sumpserimus in manus, admirati eorum saluberrimis praeceptis refertam, & conditam eloquentiam,

Casus ereptę filię.

tum proximè legimus necessariò. casus enim ereptae nobis filiae, quam in oculis ferebamus, eximiis & virtutis, & prudentiae laudibus praestantem, ita nos vel perculit, vel afflixit, vt ab iis opem àd leniendum & mitigandum dolorem petere coacti simus, quorũ maximè doctrina, atque aucto-

Quibus auctoribus Cicero vsus ad minuendum dolorem.

ritate antea mouebamur. Itaque multa, quae ab illis vel acutè cogitata, vel eleganter enuntiata sunt, ad dolorem nostrum abstergendum colligemus, vt, si minus caeteros in tãto moerore delectare poterimus, quod aliàs & dicendo, & scribendo efficere conati sumus, & fortasse interdum praestitimus, saltem nobis ipsis medeamur. Sed nos etiam in hoc fortiores erimus, quàm caeteri: quibus difficile non fuit, cùm doloris expertes ipsi essent, alios consolari, & à moerore abducere: nos autem dolore afflicti, consolationem à nobis petentes, nosmetipsos in dolore vincemus, ac naturae quandã

Aduersi casus homini prosunt.

quasi vim afferemus. quae vtinam tanti sit, vt caeteros quoque in pari fortuna doceat aduersos casus patienter ferre: qui quò saepius contingunt, eò propiores hominibus putandi sunt, quasíque in ipsa humana natura innati atque insiti, ideóque leuius ferendi. qui enim hominém se esse agnoscit, hominísque nomen sibi vindicat, cur ea, quae hominis maximè propria sunt, recusare, ac reiicere audeat? quod simul vt fecisset, & imprudens, & iniustus meritò habeketur. Atque hic locus à Theophrasto egregiè tractatus, &

perpolitus est: itémque à Xenocrate, quorum vterque eos, qui communes casus recusant, imprudentiæ, atque iniustitia condemnat, alter etiam dijs ipsis aduersos non dubitat appellare, quod etiam grauius crimen est, ac vix in homine tolerabile: qui, cùm omnia Dijs immortalibus accepta referre debeat, quorum ope viuit, intelligit, agit, si eorum voluntati repugnet, cum Diis, *Gigãtum more, bellare videbitur.* H*æc autem peritè, vt dixi, à multis tractata sunt.* Sed *ego* Crantorem *sequòr, cuius legi breuem illum quidem, sed verè aureum.* &, *vt Panætio placuit, ad verbum ediscendum de luctu librum, quo acutè vniuersam doloris medicinam complexus est, sed humanæ naturæ incommoda ita diligenter, & accuratè expressit, vt quasi luendorum scelerum causa nasci homines,* & *in hanc lucem ingredi possis agnoscere. Fac enim nasci hominem, & in lucem edi. continuò senties, non rerum humanarum dominum,* & *gubernatorem exortum, sed verius miseriarum seruum, atque incommodorum. nam infantiam & pueritiam vagitus, lacrymæ, imbecillitas, nullus nec rationis, nec corporis vsus, dolores, molestiæque quamplurima amplectuntur. Adolescentiam ardor quidam excipit ætatis nec prudentiæ, nec iudicij compos, rerum vtilium, ac laudabilium contemptio, voluptatis, & sæpe turpitudinis appetitio, veri boni ignoratio, in pares ferocia, in superiores superbia, in infimos arrogantia. ex his contentiones, rixæ, contumeliæ, assiduus denique molestiarum concursus existit: ex rebus honestis contemptis infelicitas, & infamia, ex turpibus curiosè arreptis,* & *conquisitis luctus, morbi, perpetuum denique suiipsius odium, ex cognita re-*

Crantoris liber de luctu.

Homines luendorum scelerum causa nati.

Infantię mala.

Adolescētię.

rum turpium mercede conflatum. Adde insanas pecuniarum largitiones, nullam futuri temporis curam, non inopiæ, non liberorum, non vxoris, non posterorum, non familiæ. quæ si quis ætatis potius vitia, quàm naturæ miserias, velit appellare, quanquam nominis quæstionem inducat, nō tamen ipsas ab homine miserias, atque incommoda remouebit. Nec verò audiendus erit, qui hæc ab humanæ naturæ miseriis separanda putet, quòd nō in natura insita sint, sed vnius vel aliquorum hominum errores videantur, totius autem naturæ illa esse affirmet, quæ à nullo prorsus homine seiungi possint. quasi verò humanum non sit irasci, quòd multi non irascantur, aut non humanum loqui, & societatem coire, quòd multi reperiantur, qui nihil difficilius faciant, quàm cum hominibus congredi, aut sermonem cum aliquo conferre. verè autem humanæ miseriæ sunt, quod & si non omnes in vno, certè omnes in omnibus, & aliquæ in multis, & multæ sæpe in vno agnoscuntur. Jam constantis ætatis quot quantæque miseriæ sint, nō difficile est intelligere, at difficillimum enumerare. hęc enim ex omnibus hominis ætatibus in perturbationes animi, in pericula capitis, famę, fortunarum vna maximè incurrit. sicut enim cæterarū omnium ętatum, ad res negotiáque tum priuata, tum publica peragenda aptissima est, maximéque idonea, ita etiam vna, præ cæteris omnibus, difficultatum, miseriarúmque omnium, quæ ex publica priuatáque administratione oriuntur, particeps, & socia est. hæc priuata amicorum negotia procurat, hæc publica sustinet munera, hæc gloriam, & commodum ex rebus feliciter euenientibus hęc ærumnas, & molestias ex aduersis experitur, huic bonorum ciuium

Eos falli qui miserias esse errores putāt.

Virilis ætatis miseriæ.

Virilis ætatis munera.

uium propugnatio, huic malorum accuſatio propoſita eſt, huic inuidia, & æmulatio à bonis imminent, à malis pericula & inſidiæ intenduntur: ætas nunquam ſibi ipſi non infeſta, nunquam pacata, ſemper laborioſa, ſemper anxia, & ſollicita. quæ ſi non aliquos interdum vel vtilitatis, vel voluptatis fructus ex aſſiduo labore perciperet, ſeipſam profectò regere, ac tueri nō poßet. Sed miſeriarum numerus multò maior eſt, magnitudo autem tanta, vt neminem à publicis procurationibus nō auertere, ac deterrere poßit. Illuſtre præbuit exemplum vniuerſæ ciuitati calamitas noſtra, quam ex parta ciuium ſalute, ex defenſis aris, ac focis, ex proditoribus à Reipublicæ, ac Populi Romani ceruicibus depulſis contraximus. Sed noſtra fuerit ærumna. ciuibus contigerit ſalus & quies, quam etiam vita ipſa profundenda, ſi opus fuiſſet, libentißimè redemiſſemus. Nihil neceſse eſt mihi de ipſo prædicare. ſed tamen veriſsimè affirmare poſsum, eos demum annos me verè vixiſse, quos in præclaro aliquo patriæ vel commodo, vel ornamento conſumpſi. ac ſi longius mihi vitam producere liceret non me aliâ cauſsa ad diutius viuendum, quàm publicæ vtilitatis ſtudium curáque adduceret: quæ vna cogitatio in homine glorioſa, & laudabilis eſt maximè. Nunc quæ extrema de ætatibus ſupereſt, quid ego de ſenectutis incommodis, ac miſeriis loquar? quas plurimas eſse, & grauiſsimas, & nomen ipſum, langoris, calamitatiſque pleniſsimum, indicat, & adſpectus ipſe ſenum hominum patefacit. quid eſt enim alud ſenem videre trementem, incuruum, canum, imbecillum, infirmum, quàm cernere morientem viuum, aut viuentem mortuum? Ac, ſi nonnullis viſum eſt, magnam

Exilium M. Tullj.

Senectutis incommoda.

esse senilis ætatis consolationem, prudentiam, vsu rerũ quæsitam, quæ illius ætatis propria est, eosdem illos fateri oportet, ex eo ipso fonte manare etiam ad senes non minimum doloris, atque molestiæ. qui enim se prudentem, rerúmque agendarum peritum agnoscit, cur non doleat, quæ optimè intelligit, præ ætatis vitio optimè etiam perficere non posse, & si patriam diligit, cur non angatur, quòd, quam consilio iuuat, opera etiam iuuare non possit? eóque maior prudentium dolor est, quòd optimorum consiliorum fructum nulla alia ratione percipi posse, quàm si optimè ad exitum perducantur, intelligunt. quòd, nisi vir optimus patriæque amantissimus ad agendum accedat, prorsus inania sint futura.

Senum imbecillitas.

Omnium hominum genera gradúsque miseri.

De ætatibus satis mihi videor dixisse. quid iam de generibus hominum loquar, aut nunquid principes viros, & medios, & infimos æquè miseros esse negare possum? Reges ipsi quàm miseri sint, quantóque opere sollicitudini, timori, atque insidiis propositi, satis ostendit Dionysius, cùm imminente capiti gladio Damoclem fortunæ suæ felicitatem voluit experiri. nec mirum, cùm iis bellorum calamitates, agrorum vastationes, populorum cædes, vrbium exitia immineant. quæ cùm eueniunt, qui victoria potitur, aliquid & ad gloriam, & ad imperium semper acquirit, sed tanta præterea rerum amissio, tantúsque sumptus consequitur, vt magni constet victoria, ac plerunque præstiterit, nunquam arma sumpsisse: sin profligatio exercitus, aut clades aliqua contingit, nihil eo statu miserius ne cogitari quidem potest. siquidem captiuitati, inopiæ, luctui, contemptui coniunctus est. Sed fac Regem esse à bellorum impetu, & à castrorum puluere remotum: sua pacatè possidentem, nulla hostiũ

Reges.

incursione vexatum. num iccirco tutior, & à miseriis securior? quin immo, vt otium humana natura non fert, ipse sibi molestiam, ac sollicitudinem exhibebit. nam aut de augẽdis vectigalibus, aut de producendis finibus, déque vrbibus ad imperium acquirendis, aut de iungendis cum potentioribus propinquitatibus, atque amicitiis cogitabit. quæ qui animo agitat, nec à molestia liber est, nec alios securos, ac quietos esse sinit. De Auaritia verò, maxima animorum peste, nolim hoc loco pluribus disputare: quæ in deside, atque otiosa mente quàm maximè exoritur. eáque erectiores animos, & altiores dignitatis gradus maximè sollicitat.

Auaritiæ mala.

Huic generi infimum hominum genus opponitur: quod, vt nomine abiectissimum, sic re quoque omnibus calamitatibus, atque angoribus est propositum. Huic inopia, fames, contumelia, iniuriæ, tributorum solutio, militiæ incommoda, misera denique omnia perferenda sunt: eóque miserius est, quòd cęteris omnibus, cum aduersa fortuna premuntur, permulta tamen suppetunt, è quibus consolationem, dolorisque leuationem petunt. at infimam plebem natura ipsa fatali quadam necessitate tam abiecto, támque imo loco collocauit, vt omnibus ærumnis subiecta, nulla propemodum ratione erigi, aut subleuari possit. Ne mediocris quidem hominum conditio miseriarum expers esse cognoscitur. nã inter summum, & infimum interiecta, alteri paret, alterum patitur. cui si imperare posset, certè lõgius à miseria distaret. Sed quia neque dignitate præstat, nec summos viribus adæquat, suo statu contenta esse cogitur. Itaque multis in ciuitate perfungitur incommodis, non illis quidem parum Reipublicæ fructuosis, aut valde

Infimum hominum genus miserrimum.

Mediocris fortunæ homines miseri.

adferendū grauibus, atque asperis, sed quæ tamen animum sollicitent, & humanas miserias augeant. hæc longiori oratione persequi, non est præsentis instituti, ante oculos omnia sunt, & nobis præcipuè re ipsa perspecta & cognita. Nec verò alia est fœminarum conditio. aut enim iisdem, aut parum certè diuersis & molestiis, & angoribus vexantur. nam & iisdem morbis, quibus viri animi perturbationibus mentísque erroribus obiiciuntur, eóque miserior illarum status est, quò mollior natura & ad propulsanda incommoda calamitatésque perferendas infirmior. easdē, quas viri, ex parentum, fratrum sororum, affinium interitu molestias, & dolores hauriunt: maritos sæpe fatuos, parū de re domestica sollicitos, pecuniam profundentes nanciscuntur. ex quo paupertas, & luctus, quibus malis eò premuntur grauius, quòd non, vt homines, indagare possunt, qua maximè ratione medeantur incommodis, rebusque suis consulant.

Fœminarum conditio.

Quantum Tullia mea ex patris exilio doloris, quantum ex maritorum ærumnis, & difficultatibus luctus, molestiæque percepit? & quamuis optanda etiam minimè pauca in vita viderit: malorum tamen paucorum sensus, vel doctissimis hominibus iudicantibus, ita acerbus est, vt bonis vel plurimis, & maximis æquetur, interdū etiam præferatur. Permulta præterea in hoc genere sunt, quæ reticere præstat, quàm edere. sed magna certè, vel hoc vno nomine, fœminarū miseria est, quòd quamdiu viuunt, parere semper coguntur. aut enim innuptæ parentibus, & affinibus, aut nuptæ maritis parent, & seruiunt. sic, quò minus liberæ, eò magis miseræ, nec vnquā liberæ, nisi è vita profectæ. ergò mortuæ

beatæ censendæ erũt. Nec ſanè video, quid aptius dici poſſit. ſed, vt ad nos ipſos redeamus: cui vxor cõtigit, is præter cõmunes omniũ calamitates præcipuo etiã miſeriæ genere premitur, quòd nõ ſolũ ſuis, ſed etiã domeſticis vxoris, & familiæ moleſtiis, curiſque vexatur. neque enim ab ea, qui cum arctiſſimõ matrimonij vinculo cõglutinatus eſt, aut mente, aut cogitatione ſeiũctus eſſe poteſt. Itaque tot vexatus calamitatibus tantiſque miſeriis circũcluſus hominis animus, quid egregiũ, aut eximiũ ſuſcipere, aut cogitare poteſt? mirum, ni ſeſe abiiciat, ac veluti deſperatione perculſus humi iaceat. Redeo igitur ad illud, quod initio dixi, neminẽ eſſe, qui ſpiritũ ducat, nõ miſerum: neminẽ vere felicem. parumque ſapiũt ii, qui hominẽ luendorũ ſcelerũ cauſſa natũ felicẽ, aut beatũ audẽt nominare. noſtra enim, quæ dicitur vita, mors eſt, nec vnquã viuit animus, niſi cõpage ſolutus corporis, liber æternitate potiatur. itaq; mortẽ in beneficij loco tributã à Diis immortalibus, iis, quos maximè dilexerunt, traditũ eſt: vt cum, Herodoto auctore, Argia ſacerdos, quod optimũ filiis eſſet, à Dea præcata, eos reperit mortuos. mortẽ, autem, tãquam optimã, illis eſſe cõceſſam, credamus ſanè Appollini Delphico, qui exoratus à Trophonio, & Agamede, à quibus tẽplum magnificè Appollini exędificatum Delphis erat, vt, quod eſſet optimum homini, tribueret, poſt diem tertium exanimes ſunt inuenti. quo munere indicauit Deus, & Deus is, cui diuinationis partes à reliquis Diis ſunt relictæ, mortẽ homini omnium rerũ eſſe optimã. itaque excutiatur iam, & euellatur funditus falſa illa multorum opinio, malam eſſe mortẽ: quandoquidem, vel Deorum iudicio, nõ modò mala non eſt, ſed omnium rerum optima, &

Eorum qui ſunt vxorati conditio.

Cõcludit neminem non miſerum.

Vita hominis, mors.

Mors quibus tributa beneficij loco à Diis.

Mors, non eſt malum.

omnium munerum, quæ humano generi dari possunt, præstantissima. præclarè. nam & miseriarum omnium, quas viuentes pertulimus, finis est in morte, & vitatio futurarum, in quas progredientes in vita incurrũt. docemur enim exemplis è propagatione vitæ permultos optimos, & fortissimos ciues incredibiles hausisse calamitates. immerentes dixerit aliquis: ergo non sunt in miseriis ponendæ. nihil enim miserum, quod non culpa contractum. de hoc aliàs viderimus: sed calamitates certè fuerunt: quarum etiam vnica cogitatio, quæ præteruolat, & effugit, non modò sensus, qui corpori firmius inhæret, acerbitatis habet plurimum. ex quo verè colligi potest, sapienter fecisse Thraces, qui, si Herodoto credimus, nascentibus liberis lugere, morientibus lętari solebant. exitum videlicet vitæ, vt miseriarum finem, & quietis portum, probabant: vitæ initium, vt ingressum ad molestias & dolores inuiti videbant. Si ergo nascimur miseri, morimur beati: quis in hanc lucem edi velit, vt miseriis opprimatur? quis non potius mori, vt beatam vitam acquirat? &, si hoc nobismetipsis, vt optimum, vellemus: cur liberis, & affinibus, diuersum? an melius nobis, quàm iis, quos summè diligimus, esse velimus, aut potius beatè nobis, miserè ipsis & infeliciter? hoc certè nullo modo. quamobrem amanda mors semper omnibus, carissimis etiam optanda.

Thracum mos.

Ac, si quibus mori præstat, quàm viuere, iis præcipuè, quos & acta cum virtute vita claros effecit, & mors, satis diuturna vita perfunctos, molestia afficere nõ potest. Nasci verò non intelligo, quibus expediat. nam in ærumnas miseriásque ingredientes quid gratum, quid hilare aspicimus? qua re potius non offendimur? quod primus ille nascentium

Nasci miserum.

infantium vagitus, & eiulatus satis declarat. tributus enim est ab optima parente natura, quæ nihil inane solet efferre, ac potius iis rebus, quas efficit, admiranda semper edit vel pietatis, vel iustitiæ, vel prudentiæ documẽta. Ex quo intelligi licet, non nasci longè optimum esse, nec in hos scopulos incidere vitæ. proximum autem, si natus sis, quamprimùm mori, & tanquam ex incendio effugere fortunæ. Sileni quæ fertur fabula, si grauioribus ludicra interdum admiscere liceat, idem certè confirmat. qui captus à Mida, missionem doctrina redemit. docuit autẽ Regem, nunquam nasci optimum esse, sed celeritatem mortis proximè accedere. idémque Euripidis testimonio, poetæ sapientissimi, comprobatur. Sed Crantor noster patri, filij mortem ægerrimè ferenti, responsum ait datum esse in Psychomantio, filio suo benè beatéque esse, utiliúsque futurum fuisse, si etiam pater pari ratione fatis concessisset. Quamobrem, si dolorum finem mors affert, si securioris & melioris initium vitæ: si futura mala auertit: si medetur præsentibus: si nos ex plurimis vel morborum, vel molestiarum, vel acerbitatum periculis educit, cur eam tantopere accusare, aut dolorẽ ex ea deriuare velimus, ex qua potius consolationem, ac lætitiam haurire fas esset? Nisi si, quòd mortẽ subsequitur, nos fortasse sollicitos habet. de quo libet pauca dicere, ne hic vnus ad molestiam, dolorémque alendum angulus relinquatur. qui profectò insipientibus obiiciendus non est, nec in tanto argumentorum aceruo, quibus mortẽ ipsam nobis obstringere conamur, committendum, vt hoc vno nomine minus nobis debere videatur. & quanquam hæc futuri post mortem temporis cura hominis propria non sit, sed Diis im-

Sileni dictũ.

Mortis commoda.

In eos qui de iis quæ post mortem sũt solliciti sunt

mortalibus potius relinquenda, quorum nos vel liberalitati, vel ſapientiæ permittere fas piúmque eſſet: qui enim naſcentium curam ſuſcipiunt, qui viuentes protegunt, alunt, tuentur, fouent, cur morientes deſerãt? tamen aliquid etiam modestè de iis exquirere, nõ eſt inutile. Neceſſe eſt autẽ, ſit alterum de duobus, vt aut ſenſus penitus omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quòd ſi morte ſenſus extinguitur, obitúſque noſter ei ſomno ſimilis eſt, qui non nunquam etiã, ſine viſis ſomniorum, placatiſſimam quietem affert, quid lucri eſt emori? aut quod omnium tempus reperiri poteſt, quod ei tempori anteponatur, cui ſimilis futura eſt perpetuitas omnis conſequentis ætatis? Sin migrationem malimus eſſe mortem in eas oras, quas è vita profecti incolunt; quid optabilius, quàm ad eos proficiſci, quos mortuos viuens dilexeris, & cum iis perpetua vita perfrui, qui, vt nos in laude viueremus, & libenter moreremur, ſuis & præceptis, & exemplis tantopere laborarunt? mihi certè nihil videtur euenire poſſe gratius quàm ſi mors aditum ad alia loca patefaciat, ad eos venire, & cum iis eſſe, quos & maximè dilexi, & nunquam non diligere ac laudare poſſum. Ad meos autem & affines, & amicos vt peruenero, quantopere lætabor? quæ iucundior collocutio, qui ſuauior vel congreſſus, vel complexus? O vitã verè vitalem, vt ait Ennius, omnibus bonis, ac gaudiis circumfluentẽ: ſed beatã etiã mortem, quæ ad beatiſſimã vitam aditum aperiat. Me quidẽ, etſi dolore vehementer perculſum & afflictum, his tamen monitis, & præceptis non mediocriter alleuari ſentio. itaque neminem puto fore, quem non rationes, à nobis tam ſtudioſè è ſapientum

Mors, eſt migratio.

pientum

pientum libris collectæ, iuuent, ac delectent, eòque magis, quò leuiores erunt aliorum dolores, quàm hic, quo nos tantopere vexati sumus. nam si amor, si pietas filiæ, si virtus, si grauitas, si constantia, si cætera, quæ vix in fœminis spectari, nedum requiri solent, consideranda sint: tanta facta iactura, grauissimè dolere debuimus. sed vincat dolorẽ consolatio: nec iam, quid amiserimus, sed quatenus mortalẽ filiã lugere deceat, cogitemus. Hoc nos in mærore nostro, quòd certè fortis est ægroti, non solùm accipere, sed etiam exquirere medicinam. At, si quis erit, quem dolor à ratione auerterit, cui non satis firma videantur ea, quę iam dicta sunt: is se hominem esse meminerit: nihil autem humanius esse morte, vt, si mors ab ipso diuelli, atque auferri posset, diis propior habendus esset, quàm hominibus, nec omni ex parte hominis nomen ipsi congrueret, quia communi, & pręcipua hominis conditione non vteretur. præterea lacrymis nihil profici, quæ si quid adiumenti afferre possent, non solũ effundendæ, sed studiosè conquirendę viderentur. Denique non solùm iniustè, sed etiam turpissimè agere qui immodicè doleat. turpitudo enim peior est dolore: siquidem dolor homini à natura insitus est, nihílque habet infamię, turpitudo autẽ idcirco vituperanda, quòd aliquid semper indecorum continet, culpa contractum. at omnis immodicus dolor turpis est, & à viro alienus: quandoquidem, vt immodicè, prætérque rationem doleas, sponte efficis. ex quo culpa exoritur, quæ homini maximè fugienda vitandáque est, ne cogitationibus mollissimis, quales interdum perditè amantes suscipere solent, nimiũ perturbemur, & effæminemur. quin potius nos ad Homerica præcepta referamus:

Tulliæ laudatio.

Mors est homini naturalis, ergo non dolenda.

Lacrymis nihil proficitur

Dolor immodicus.

Corde agis si firmo nec te submitte dolori.
Náque aliquid grauius peiúsque aliquãdo tulisti.

Nemo videlicet suorum funera experitur, cui non aduersa multa antea contigerint. ita variis omni ex parte incõmodis humana natura concluditur: cur igitur grauiora, vel certè æquè grauia fortiter passus, cũ maximè occaluisse, & ad dolorem nouum obduruisse deberet, despondeat animum, seque mœrori tradat? quod etiam iniustum esse paullò antè dicebamus. natura enim vsuram nobis vitæ dedit, tanquam pecuniæ nulla præfinita die. quod si, cũ libet, sua repetit, ea conditione commodata, vt restituenda sint, cur accusatur? aut, cur non potius naturæ gratias agis, quòd cùm citius potuisset, tardius repetierit, quàm quòd aliquando repetierit, iniusta querela insequeris? certum est enim, non habitandi locum, sed commorandi diuersorium, nobis esse concessum, è quo cùm migramus, alacres tãquam ex hospitio miseriarum atque incommodorum plenissimo egredi debemus, ac lætissimo animo ad futuram vitam, tanquam ad patriam euolare. quod sapientes reipsa præstitisse memorantur. profectò enim, si quid est, quod morientes perturbet, aut morientium affines habeat sollicitos, id totum aut ex falsa quadam opinione oritur, quòd vitæ huius vsum nimis vtilem, ac iucundum arbitremur, aut ex nimio in nosmetipsos amore caritatéque prouenit. Sed opinionem illam, quam rationes adeò firmæ conuellunt, libenter deponere debemus: ab hoc verò amore nimio tantò libentius abhorrere, quantò indecentius est vitæ munere perfunctos velle etiam in vita, diis inuitis, commorari: communémque omnium, qui ante nos è

Vitæ vsura.

Erronea opinio eorum qui suorum morte perturbantur.

vita discesserunt, conditionem recusare: demum, tanta esse mollitie, tantáque impudentia, vt ne in morte quidem confirmemur, ac resipiscamus. Quòd si nostrorum mortem dolemus, cogitemus aliquando, moriendum ipsis fuisse: mortem autem incertam esse, nec in hominis arbitrio positam, sed è deorum voluntate pendere: quos verò lugemus, eos quoque suorum mortem vidisse, patientérque tulisse: ideóque suo exemplo, quid nos facere velint, præcipere: denique id, quod ad consolandum maximum, ac firmissimum est, non eos nobis penitus ereptos esse, nec prorsus amissos, sed ad præfinitũ tempus à nostris oculis, nostráque consuetudine remotos. itaque, cùm ad eum vitæ terminum, quem natura præscripsit, nos quoque peruenerimus, statim eorum consuetudinem regustabimus, & ad suauissimam vel consuetudinem, vel conuictum redibimus. Mortem suis acerbam amarámque in moriendo esse, nonnulli existimant, atque ideo fortasse perturbantur. quod me quidem, sublatis grauioribus dolendi caussis, quas iam superiori disputatione reiecimus, minimè angit. ipse enim discessus animi à corpore vel cum nullo, vel certè cum modico dolore fit, & interdum sine sensu: nonnũquam etiam, si rectè sapimus, cum voluptate. Sed, quidquid sit, totum hoc ita leue est, qualia sunt ea quæ puncto temporis fiunt, nec, si mors paulò longior alicui contingat, desperandum est de deorum naturæque benignitate, quin eo quoque tempore properantem è vita discedere foueant, atque alleuent. cuius rei in morientibus sæpissime signa minimè dubia, cernuntur: cùm velut è somno, exciti, quo tempore extremum spiritum edituri sunt, ita gaudentes & alacres aspiciunt, vt libentissimè iudices è vita proficisci. quamob-

Mors à deorum pendet arbitratu.

Discessus animi à corpore qualis.

Gestus quorundam morientium.

rem ne hæc quidem vllam æquam doloris afferre caussam possunt, qui certè comprimendus ac minuendus est, quòd, etiam si nolis, tempore tamen ipso extenuatur, & euanescit: non quòd minuẽdi doloris vis in ipsa die posita sit, sed quòd vsus ipse cogitatióque diuturni temporis doceat, nihil esse in morte mali, ideóque leuiter, & patienter ferendam. Sed turpe stultúmque est homini, tanta támque varia rerum cognitione instructo, non à se ipso potius maturè, quàm sero ab vsu, & cogitatione doloris remedia expectare: quæ tam firma sunt, vt neminem fore putem, quem non vehementer non iuuent solùm, sed etiam permoueant. mihi verò eò magis necessaria fuerunt, quò turpius visum esset: me, qui cæteros constantissimè consolatus essem, in meo dolore iacere: voxque illa exaudiri, & fortasse non immeritò, potuisset,

Vtitur his verbis Cicero ipse epist. 26. familiari lib. IX.

Hiccine ille Cicero, cuius ob os Graij
Ora obuertebant sua?

Philosophiæ vis.

Sed nos Philosophia aduersus omnes vel temporum, vel fortunæ, vel naturæ insidias muniuit: quæ ita fortis est, vt nullius iniuriæ impetum extimescat: ita lenis & suauis, vt omnes acerbitates facilè mitiget ac molliat: ita demum vtilis & fructuosa, vt totam se ad humanas vtilitates liberalissimè porrigat atque explicet. nec verò secus debet. quæ enim humanarum miseriarum cumulum optimè norit, & acutissimè perspiciat, si eas patiatur manare longius, neque homini mœrore confecto consilio præsidióque suo præsto sit: quid illo miserius? quid vita nostra laboriosius aut teterius? aut quid prodesset, adspectum à natura ad supera erectum accepisse, vt cœlum contemplari, vt Deorum ma-

iestatem cogitare, aut à Diis immortalibus mentem & rationem, vt vtilia cognoscere, honesta à turpibus secernere, æqua amplecti, ab iniquis abstinere possemus, voce denique ipsa & oratione frui, quæ nullis animantibus concessa est, quáque cæteris omnibus, quæ sub cœlo sunt, viuentium naturis antecellimus? inania hæc videri possent, si tam multis ex aduerso miseriis oppressa hominis natura neque se ad cœlestia erigere, nec tantis bonis, quibus maiora esse nulla potuerunt, vti posset. sed profectò, vt contra serpentum virus pharmacorum genera multa, contra inopiæ calamitatem solertia & industria, contra turpitudinis voluptatē pudor & verecundia, sic contra doloris morsum philosophia nobis data est deorum immortalium cōcessu atque munere. quam vt nemo satis pro dignitate laudare queat, sic quam plurimi mentis tranquillitatem, animi moderationem, in voluptates imperiū, in acerba omnia summā quandā vim ac fortitudinē illi vni acceptā referant necesse est. Neque nos aut in exsilio patiētes, aut in honorū cursu temperantes fuissemus, aut nunc in tanto mœrore sapienter & fortiter versaremur, nisi tuo philosophia optima rerum humanarum moderatrix beneficio. Tu vero felix & beata, Tullia mea, si quis tibi in morte sensus est, quæ tot tantisque miseriis, quibus proposita fuisses in vita, vna morte perfūcta es, à præsentibus malis expedita, ab impēdētibus erepta, & in tuto ac trāquillo quietis portu collocata. meritò tibi mortē iucundam fuisse putem, cùm vel ea bona, quibus viuenti frui licuit, animo reputas, vel mala, quæ moriens vitasti, mente, ac cogitatione complecteris. Ego autem, cùm te felicem iudicem, ac, si dicere liceat, pene oculis cernam, cur tua mor- Tullia cur beata.

te excrucier? potius lætabor, ac tibi, tanquam de re optatissima, gratulabor, cui nisi molestum est, me iam ætate confectum in tam perturbata Republica, támque misero vitæ genere reliquisse, quid iam graue aut acerbum esse possit? Sed hoc quoque ratione ipsa leuius aliquantò efficitur: neque tu nunc, quid me perferre necesse sit, sed quàm non multò post tecum iisdem bonis vsurus sim, debes cogitare. nihil enim accidere valde graue potest iis, qui spe iam propinqua futuri boni recreantur, & aluntur. Sed nescio qui nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri. non enim tantopere bonis delectamur, quàm malis affligimur; ex quo fit, vt hæc etiam nolentes augeamus, bona autem, quæ fruendo, cogitando, gaudendo maiora efficere expediret, etiam deteramus. quod certè minimè oporteret. nam, si serio disputare volumus, cur dolores résque aduersas refugiamus, quæ fortitudinem in nobis gignunt, & efficiunt? quæ si nulla essent, nulla profectò fortitudo agnosceretur. cur mortem horreamus, quæ assidua sui memoria, nos vt meliores simus admonet? nec patitur, ad ea nos animum adiungere, quæ aliquam nomini nostro vel intemperantiæ, vel iniustitiæ notam possint inurere. Bona verò, & *ea quæ probantur in vulgus, cur tantopere appetamus? quæ consecuti, molliores plerunque ac deteriores euadimus. itaque his voluptatum lenociniis obruimur, vt discessum ex hac vita impendere, vix aliquandò recordemur. Sapienter philosophorum princeps, & magister Plato: quæ sensus appetit, aut timet, nihil aliud esse, quàm somnia. itaque penitus contemnenda esse. mala verò vt vitentur, ad æterna properandum: quò nisi confugias, vitari nunquam posse. at ad æterna ne properari*

Non tam delectamur bonis, quàm malis affligimur.

Bona vulgo probata, nocent.

quidem potest, nisi morte ianitore, ac duce. Quorsum hæc? vt intelligamus, non modò à dolore vacuam, quietam, oportunam, bonam denique esse mortem, sed etiam summorum atque immortalium bonorum liberalem, ac beneficam ministram. itaque Cato sic è vita discessit, vt lætaretur, caussam se nactum esse moriendi. Iam nemini dubium esse potest, quin vir prudentissimus, si sua morte lætabatur, mortem etiam optimam esse agnosceret. Certè enim in re sua, quæ præsertim sensu percipiatur, nemo fallitur. quod comprobare possum Artabani Xersis patrui, viri sapientissimi, testimonio. de quo est apud Herodotum, cùm Xerses excercitus sui copias pene innumerabiles, ante se in aciem instructas intuens collacrymatus esset neminem ex tot militibus ad centum annos superstitem futurum, illum Xersi respondisse: at tam multa sunt, támque misera, quæ viuentes perferunt, vt nemo sit, quin mori sæpissime cupiat: cùm incidentes calamitates, & morbi vitam adeò perturbent solicitámque habeant, vt longissima videatur. itaque mortem perfugium esse ærumnosæ vitæ, dubitare nemo potest. nec his contentus addidit etiam illud: deos immortales, cùm hominum vitam, quæ adeo misera sit, multis bonorum integumentis velarunt & operuerunt, fecisse quodammodo inuidentius ne mortis suauitatem, quanta est, omni ex parte degustaremus. Amphiaraum fabulæ narrant Ioui atque Apollini fuisse carissimum, neque tamen illum senium attigisse. ex quo quid aliud coniici potest, quàm mortis celeritatem diuinum munus, & lucrum esse maximum? itaque scitum est illud comicum:

Mortis bona.

Catonis mors vltronea.

Amphiaraus.

Nam quem tuetur atque diligit Deus,
Iuuenis supremum mortis intrat limitem.

Neminem enim, quem dilexerint Dij, patiuntur esse miserum. quare vitam eis, miseriarum plenam, adimant necesse est. quid autem contingere homini tam gratum potest, quod eum magnopere in vita retineat? voluptas, credo, Doctrinæ liberales. *quam ex alicuius siue artis, siue doctrinæ tractatione percipit. at doctrina æmulationem, omnium rerum molestissimã, si quæris, etiam dolorem parit. non tam enim delectamur, aliquid discentes, quàm angimur, multò plura, ac maiora,* Artes mechanicæ. *quæ scire vellemus, penitus ignorantes. Artes verò, quas tenuiores tractant, quid habent voluptatis, aut quid non potius molestiarum, & mœroris? quanta inter eos, qui illas exercent, perfidia? quantum odium? quãta inuidia? aut quis est sua sorte contentus, & non alienæ siue industriæ, siue for-* Vita ciuilis. *tunæ, æmulator, osor, detractor? Sin ciuilem vitam quisquam appetit, & in Reipublicæ luce viuere pulcrum putat, is se exigua, ac pene nulla honoris specie magnas comparare calamitates certò sciat. quotus enim quisque est, cui nõ publica administratio vel mœroris, vel iacturæ tantùm attulerit, quantùm verbis explicare vix queat? ac, si de toto vitæ cursu iudicare verè volumus, exitium videamus. Vbi optimi Reipublicæ administratores seu verius parẽtes, Miltiades, Ephialtes, Cimo, Themistocles, Aristides? quantum illis fides, charitas, integritas, constantia peperit miseriæ? vt non modò honoribus, dignitate, auctoritate spoliarit, sed etiam in exilium miserit. quod contrà oportebat, viros optimos patriæque amantissimos honore affici, in oculis ferri.* Africani miseris mors. *Scipio Africanus apud nostros optimã caussam amplexus,*

pauco-

paucorum immoderatæ libidini repugnans, mane mortuus, in lecto est inuentus. nec abfuit suspicio, quin ab vxore, quæ Gracchorum soror fuit, interfectores essent immissi. Metello autem Numidico, homine omnium clarissimo, ac præstātissimo, quid miserius? qui, ne in legem pernitiosam iuraret, in exilium abire sit coactus. fateor profectò, inter omnia exilij genera, atque omnes miseriarum caussas maximè honestam Numidici fuisse conditionem, cui probitas, integritas, in patriam charitas calamitatis caussam attulerit, sed tamen fatendum est, grauissimam fuisse calamitatem, pelli patria, auelli à suis, bonorum direptionem, liberorum siue mœstitiam, siue ærumnam videre. M. Regulum, C. Marium, L. Brutum ob liberandam patriam interfectum prætereo. nolim in iis commemorandis nimius videri, quorum exitus nemo est, quin ex libris, imaginibus, fama denique vulgari iam didicerit, quæ cùm multa maximéque grauia sint, grauissimum tamen illud debet videri, quòd homine ambitionis vinculis irretito, quíque è popularibus suffragiis totus pendeat nihil vsquam infelicius reperiri potest. quantus in eo timor, quanta dubitatio, quantus conatus, quanta sollicitudo? vt nullā illi à molestia vacuam esse horam, non immeritò suspicari possimus. nam, si seruientis ea est conditio, vt ex eius, cui seruit, moribus, voluntate, ingenio propriam sibi fortunam fingat: qui populo seruiet, auido, inuido, ignaro ad mutationem procliui, &, quod caput est, ingrato, num aliquando beatus esse poterit? an potius, quoties de eius natura cogitabit, toties suam ipse calamitatem, ac fortunam conqueretur? præclarè vetus Poeta.

Metellus Numidicus.

Ambitiosa vita, misera.

Ex Ennio.

Æterno mixtam luctu mortalibus vitam
Olim constituit diuum pater, atque hominum
Rex.

Vita hæc, mors.

Jtaque quãdiu hac luce vtimur, viuere quidẽ videmur, sed verius assiduè morimur, aut saltẽ vitam verbo retinemus, re ipsa amisimus. Equidẽ non video, quid in hominis vita valdè optandũ, aut fœlix esse possit. multos potius, ne in maiora, quàm quæ humana cõsuetudo quotidie fert, mala inciderẽt, mortẽ sibi dedita opera consciuisse scio. quod tamen non iccirco dictum velim, quia probandum putem: sed, vt ex eo appareat, humana vita quàm multis vndique prematur difficultatibus. Cleomenes Lacedęmoniorũ Rex, eiúsque filius, morte vltrò appetita, præterea Theagenes Numãtinus, qui, ne in hostiũ manus veniret, primùm suis, deinde sibi ipsi mortẽ attulit, quantoperè vita fugienda sit, satis vidẽtur apertè declarasse. Ac nisi turpe videatur, homines, à mulierculis, multò certè imbecillioribus, fortitudinis exẽpla petere, repetamus ex historiis Asdrubalis vxorẽ illam, quæ, Carthagine in hostiũ potestatẽ redacta, se ipsam cũ tribus filiis in conflagrantis patriæ incendium immisit. Sed prætereà hæc, quæ iam testata sunt, & illustria, fateamur sanè ingenuè, tãtam esse humanæ naturæ miseriam, vt neque genus ipsum hominũ, nec è toto genere singuli miseriarũ expertes esse possint. quod eò magis mirãdum est, quòd non iis solùm malis, quibus hominis natura assiduè affligitur, mala nostra pręscripta sunt, sed ipsi nos, quantũ in nobis est, miseriores quotidie reddere conamur. nullum enim aliud in toto terrarũ orbe genus animantiũ reperias, prætèr vnũ ho-

Qui sibi manus attulerunt.

Vitam ipsam miserã multò miseriorem reddimus.

minē, quod in propriū genus, atque in ipsum sæuitiam exerceat suā. meritóque Dicæarchus in eo libro, quē de hominis interitu luculentum & eruditū conscripsit, nihil habere dubitationis putauit, quin multò plures extincti sint homines ipsa hominū sæuitia, & acerbitate, quàm omni reliquo genere calamitatis. tanta est enim in permultis auaritia, tantū ambitionis, imperij, diuitiarū studiū, vt explendæ cupiditatis gratia nihil sibi nō licere putent. atque hoc malum nòn iā angustis finibus cōpressum videmus, sed superioribus seculis erupisse vehemēter, & manasse latius. non enim certū aliquē hominum numerū, sed regna ipsa, & totas persæpe fūditus sustulit ciuitates. At, si ad singulos homines, quæ proxima ratio est, mentē cogitationémq; cōuerteris, ne in iis quidem quidquā reperies, quod valde appetere, aut approbare possis. finge enim animo quidquid homini felix, aut beatum ex opinione vulgari possit in vita cōtingere. congerantur diuitiæ, bona valetudo, honores, potentia, etiā voluptates accedant. cùm hæc omnia in hominem contuleris, nihil tamen tribueris stabile, aut firmum, nihil, quod nō repentinam, & assiduā pati mutationem posit. caduca enim & incerta sunt omnia, non in humanis consiliis, aut viribus posita, sed in fortunæ temeritate, ac temporum vicissitudine constituta. quid autem homini turpius, quàm è temporis ac fortunæ mutatione pendere, & secundo illius flatu subleuari, reflatu deprimi & affligi? aut lætis rerum euentis gloriari, aduersis lugere, nec lacrymis temperare posse? quid iā interfit inter hominem mutámq; pecudem, si nos perinde atque illa, quibus rationem Natura denegauit, extrinsecus toti pendeamus, in nobis ipsis nihil fortitudinis, nihil

Externis rebus non paratur felicitas.

Natura nouerca homini non mater.

firmitatis, nihil habeamus constantiæ? Quamuis enim homini non mater, sed verius nouerca Natura corpus fragile, infirmúmque tradiderit, animum autem & in molestiis anxium, & in timore humilem, & ad labores mollem: plurimos tamen inseuit diuinos ingenij iudiciíque igniculos, quorum auxilio & cum dolore luctari, & timori obsistere, labores verò omnes nullo negotio vincere, ac perferre possemus. itaque tributum diuinitus mentis ignem, & prudentiæ, non extinguere, sed sopitum fouere, atque augere debemus.

Mors senibus nihil mali affert.

Mors autem, progreßis in vita longius si immineat, nihil est, cur magnopere commoueamur: quæ præsertim aut meliorem, quàm quo viuentes fruimur, aut certè non deteriorem vitæ statum sit allatura.

Mors nihil affert mali.

quis enim negabit, si animus omnino intereat, extincto sensu nihil esse mali: proptereáque nullam iustam doloris caussam existere? at, si vigeat, corpore solutus ac liber, quid iam illa vita beatius, quid diuinius? ex quo maxima & verißima lætitiæ ac voluptatis exoritur occasio. Itaque nihil iam restat, quò minus, optimam esse mortem verè affimare poßimus, tantúmque abesse, vt, cùm adest, dolenda sit, vt nunquam fugienda, sæpe etiam optanda videatur. atque eò magis, quò diutius in vita homo permanserit. nam, cùm iis bonis, quæ afferre vita potest, satiari cœperit, tum ab humanis molestiis secedens, in beatißimam vitam commigrabit. non enim is ego sum, qui animum simul cum homine interire putem, tantúmque mentis lumen, è diuina natura delibatum, posse extingui, sed potius, certo tempore emenso, ad immortalitatem redire. quid autem hominẽ magis deceat, quàm tam multis támque firmis rationibus nixum, virilem animum

retinere, fœmineam mollitiem exsuere? qui verò mortuos nimis lugent, nec humanam conditionem magno elatóque animo despicere possunt, in eos illud probri plenum verè dicetur:

Flere mortuos, muliebre.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque virgo viri.

Multæ enim repertæ fœminæ sunt, quæ in domestico luctu singularem animi præsentiam, ac magnitudinem præstiterunt. Sed virilis fortitudo, vt libidini, sic dolori, non aliter, quàm seruo domina, imperare debet, eámque coercere, ac frangere, tanquam vitiosam & imbecillam animi partem. quam si emergere patiatur, séque paulò altius efferre, non modò rationi præcurret, sed etiam victrix in animo exultabit. quo nihil homini turpius, aut pernitiosius ne excogitari quidem possit. Gorgias orator, iam ætate confectus, ac morti proximus, rogatus, num libenter moreretur: Maximè verò, inquit, nam tanquam ex putri miseráque domo lætus egredior. O virum egregium, dignumq́; cuius vigeat in omnium ore, ac mente sententia. quid enim potuit præclarius dicere? cùm mala, quæ viuentem pati necesse est, cogitaret, miseriarum finem, quas moriens relinquebat, adesse lætaretur? sic par est loqui hominem, qui non libidine vexetur, non voluptatis illecebris irretiatur, nulli deniq; pareat cupiditati. quæ summa est ratio & sapientia, humanæ necessitati imperare, non dolori cedere, non desiderio angi, nihil denique humanum extimescere.

Gorgiæ dictum.

Angi suorum interitu, stultum.

Angamur liberorum aut affinium interitu? quid ita? vt stultos imitemur, qui, quæ mutari non possunt, quæque vel nolentes opprimunt, perferre nequeunt: saniores, quorum tam multa extant ad æternitatem illustria siue exempla, siue testimonia, negligamus? quid est aliud, cæcorum more ambulare, & cùm in celebritate versari, ac Solis lumine vti possis, solitudinem tamen, ac tenebras quærere? iam enim ad eos, quos æmulari satius est, quósque nobis imitandos proposuit antiquitas, nostra delabatur oratio. Mortem igitur in malis nullo modo esse ponendam, sed in præcipuis bonis numerandam, dubitaturum puto neminem. si enim à miseriis abstrahit, si in meliorem vitam inducit, si neque misera ipsa est, nec vllius particeps miseriæ, cur mala censeatur? sin hoc largitur, vt sempiternis bonis potiamur, vitámque, quam mortalem habuimus, æternam adipiscamur, quid morte beatius esse possit? itaque sapientissimos homines accepimus non modò suorum morte non perculsos, neque dolore vllo affectos, sed etiam sæpissimè lætatos esse. Anaxagoræ, inter familiares suos de natura rerum differenti, filii mortem nunciatam tradunt: nihilque aliud ab eo responsum, nisi se illum genuisse mortalem. præclara verò vox, & verè digna, quæ à tanto viro emitteretur. non enim sanè video, quid sapientius, aut constantius dici posset. an adolescentem illum esse mortuum? fracti hoc animi, nec in rebus aduersis admodum firmi signum fuisset. an agi sese non sua, sed filii caussa? num igitur ignorare se fateretur, quantis è malis elapsus esset filius? an se quidem dolere, sed tamen humanum casum agnoscere? vbi ergo hominis grauitas, iudicium, sapientia? aut quid ab

Mors non est in malis ponenda.

Qui fortiter suorum mortem pertulerunt.

imperitorum turba distabit? è quibus tamen sæpe multi nec iis rebus anguntur, quæ necessario eueniunt, nec, quò minus eueniant, cùm communes omnibus sint, laborandum vllo pacto censent. Jlle verò sapiens, & verè Philosophus, quem neque improuisus nuntius perculit, nec à disputatione abduxit, sed potius vocem expressit, summæ indicem fortitudinis, ac sapientiæ. vellem & hoc ipsum de pluribus ex nostris dicere liceret: quos si qua interdum fortunæ oppressit iniuria, nihil aliud iudices, quàm prostratos illos, ac penitus abiectos esse. quasi verò aliquid acciderit, quod vel ante ipsos nemini, aut, quod ipsis, si minus hoc tempore, saltem paucis pòst annis non euenturum fuerit. ac, cùm maximè animo vigere deberent, tum præcipuè non solùm præteritæ patriæque virtutis, sed etiam humanæ legis, ac penè obliuiscuntur sui. tantùm in eorum animis mollities potest, ac seruitus quædam doloris atque tristitiæ. An ego illum iudicare liberum possim, cui dolor imperat? quem repentinus casus perturbat, impellit, euertit? qui nihil præ doloris magnitudine, cogitare, nihil meditari queat? qui nihil in se ipso, in temporibus, atque in fortuna, quæ stabilitatis nihil habet, sua ponat omnia? ego verò istam non modò seruitutem, sed penè captiuitatem, & quidem miserrimam, censuerim. quid enim interest inter eum, qui victus ab hostibus, & carceribus conclusus, obsideatur, & eum qui dolore captus, suo prorsus careat arbitrio? at ille quidem, etsi corpore seruiat, animo tamen liber est, nec dubitat aliquando fore, vt libertatem assequatur: qui verò dolori paret, nec valet corpore, & animo quàm maximè laborat. non enim amicis frui, non Reipublicæ

Impatientium quorundam mos.

Qui minimè liber est.

prodesse, non priuatas res curare, non publicis consulere potest. ita in otio, & quidem molestissimo, nec cuiquam paret, & tamen sibi non imperat. qui cùm assiduis, & maximis prematur angustiis, alterum esse necesse est, vt quamdiu in dolore versatur, semper miser sit, alterum fieri nullo modo potest, vt, nisi dolere desinat, à miseriis eximatur. Quantò sapientius Xenophon, qui, cùm sacra solemnia perageret, maiorémque natu filium in prælio apud Mantineam cecidisse audiret, coronam tantùm è capite deposuit, sed in sacris peragendis constanter perstitit. vbi verò cognouit, fortiter pugnantem occidisse, coronam rursus capiti imposuit, deósque ipsos, quibus litabatur, testatus est, maiorem se ex filij virtute voluptatem, quàm ex obitu molestiam cepisse. huic ego non dubitarim, quin omnia, quæcunque accidere possent in vita, nullam essent perturbationem allatura. qui enim vsque eò in deorum cultu constans, & & firmus esset, vt neque filij morte nunciata, ab iis auocari posset, cur eum credam filij morte lugenda à Deorum voluntate dissensurum fuisse? aut qui virtutem, filij vitæ anteferret, non iure credi posit, illum & virtutis studio incensum, & patriæ charitate impulsum, omnes molestias, omnésque calamitates libentissimè fuisse subiturum? sed quò rariores qui hoc modo animati sint, hoc præclariores viri. nihil enim ad laudem illustrius, quàm in æternam gloriam, aut in patriæ vtilitatem intuentem, aut saltem fortiter dolores perferentem, & cum fortuna luctantem negligere humana. quæ qui nimium curant, ij laudis studium, ciuium commoda, denique omnia, quæ laudabilia putantur, prorsus è mente, ac cogitatione eiiciant, necesse

Xenophon: is animus fortis.

Humana omnia subtus se habere, animi verè fortis est.

necesse est. neque enim humanis curis implicitus toto animo de patriæ salute, atque vtilitate cogitare, aut laudem sibi præclaris actionibus comparare, vel egregii quidquam suscipere, ac sustinere queat. suis autem commodis, ac rationibus prospiciens, & consulens cætera omittet, de seipso dies noctésque cogitabit. ita nec boni ciuis, nec boni viri fungetur officio. bonum enim virum decet, de cæterorum commodis æquè laborare, ac de suis: bonum verò ciuem sua omnia posteriora habere, patriæ commoda prima & maxima ducere. à quibus neque dolore, neque vlla omnino humana auelli perturbatione debemus. Periclem narrat historia intra quatriduum duobus filiis, eximiæ indolis adolescentibus, esse orbatum, qui vsque eò fortis, ac constans in luctu fuit, vt nihil prorsus de pristino habitu cultúque deminuerit, sed eundem, quem antea, in concionibus habendis morem ritumque seruarit, nec vnquam coronam è capite deposuerit. de quo traditum est, nihil eum putauisse indignius futurum, quàm si aliquod fracti animi signum mœroris caussa muliebri more edidisset. fortem sanè hominem, & magna laude æternáque memoria dignissimum, quem neque naturæ vis, ad nimium sæpe amorem trahens, potuerit de statu dimouere, & ad dolorẽ abducere, nec liberorum desiderium, quos tamen summè dilexisse dicitur, vlla ratione perturbarit. nec mirum. vera enim fortitudo inanes sollicitudines eiicit, ac depellit: opprimit cupiditates, imperat timori, nihil autem appetit forti viro indignum, nec ab vlla re vel metu, vel inconstantia repellitur, & quamuis excelsam elatámque naturam ratio ipsa, doctrinæ præceptis imbuta, confirmet, quod Pericli doctissimo homini, maxi-

Bonus vir. Bonus ciuis. Periclis fortitudo. Fortis homo.

mòque ingenio prædito ſine vlla dubitatione contigiſſe, prorſus mihi perſuadeo, ipſæ tamen fortitudinis radices in animo præcipuè inſident. qui cùm humana deſpicit, nec ad humilia, quaſi humi depreſſus, vllo pacto adhæreſcit, facilè fit, vt vberiores, & maturiores fructus ferat, cùm ad eum, veluti ad agrum optimum cultura, ratio etiam acceſſerit conformatióque doctrinæ. non enim, ſenſu omni doloris caruiſſe ſummos viros credēdum eſt. qualis enim nihil ſentientis animi, ſenſuq́; prorſus carentis eſſe fortitudo potuiſſet? Sed dolorem ſentientes, ad eum opprimendum, ac vincendum ſummam animi contentionem adhibebant, tantúmque nitebantur, vt è pugna diſcederent ſuperiores. verum enim illud eſt, nullam animo maiorem peſtem, vna remiſſione, poſſe contingere. qui ſi intentus eſt, ſeq. ad reſiſtendum parat, omnia ſuſtinet pondera, omnia vel firmiſſima tormenta facilè diſcutit ac depellit, at remiſſione eneruatus, & effœminatus, ita deprimitur & vrgetur, vt ſe ad æquitatem nequeat extollere. Nec verò quiſquam doloris impetum excipere ac fortiter perpeti poſſet, niſi ſe prius ad obſiſtendum comparaſſet, aut fortitudinem acquirere, niſi prius doloribus multis acerrimè, ac fortiſſimè reſtitiſſet. ex quo conſuetudo fit, quæ callum obducit animo, nóſque contra omnes vel naturæ, vel fortunæ impetus armat. An cenſemus Harpagum Medum tantum fortitudinis exemplum, quantum ab Herodoto memoriæ mandatum eſt, edere potuiſſe, niſi prius in patientiæ ac fortitudinis exercitatione ſæpiſſimè verſatus eſſet? nec ſine maximo fructu, magnáque potius cum nominis ſui gloria. tantùm enim fortitudine, ac prudentia præſtitit, vt acerbiſſimam iniuriam

Docti non prorſus carẽt doloris ſenſu.

Remiſſus animus, miſer.

Animus aduerſus dolorem præparatus.

Harpagi Medi conſtantia.

ſine vllo planè doloris ſenſu pertulerit, & ſeſe cumulatè contra Regis immanitatem vlciſci potuerit. nam, cùm eius filium Rex Aſtyages interfectum ad epulandum apponi iuſsiſſet, capútque ei poſt cænam allatum oſtendiſſet, rogãs, cuius feræ viſcera in menſa comediſſet, ille verò nihil perterritus, nec animo vllam in partẽ deiecto, agnoſco, inquit, quid ſit actum, ac quidquid Regi placuit, mihi quoque placere pronuntio. hoc autem immaniſsimum genus iniuriæ tam diu diſsimulauit, quoad Cyrum ex Perſia in Mediam euocare potuit. quo adueniente, cùm exercitus Imperator contra eum à Rege miſſus eſſet, & Regnum & Regem illi tradidit: itaque Aſtyages in Cyri poteſtatem, impietatis ſuæ pœnas daturus, redactus eſt. O factum omnium gentium ac ſæculorum memoria digniſsimum. ex quo non modò qui dolori cedunt, ad patientiam ac fortitudinem excitentur, ſed etiam Reges, quíque hominibus imperant, ne quid impium, aut indecens audeant, erudiantur. nam aduerſus iniuſtitiam atque impietatem tantum eſt odium, tanta inuidia, vt ne ipſum quidem cœlum, aut ſydera, etiã ſi homines velint, huiuſmodi ſcelera pati ac diſsimulare poſsint. ac, ſi ſera deorum vindicta ſit, noluerũt tamen impios ipſo in facinore adeò exſultare, vt non angore conſciẽtiæ, fraudíſque cruciatu, tanquam domeſticis furiis, aſsiduè vexentur. tantúmq; poteſt impietatis odiũ, vt Tyrannum extinctum, ac ſæuiſsimè excruciatũ nemo miſereatur, nemo doleat. nã aduerſus hoc hominũ genus, nec in vllo præterea, omnẽ prorſus vim, omnéſque ſtimulos amittit dolor: qui ſi ratione cõprimẽdus eſt, quod ſupra diximus, multò etiã magis cõſuetudine vincetur: cuius tãtę sũt vires, vt

Nullum crimen impunè manet.

Dolor vel ratione, vel conſuetudine vincitur.

non modò perturbationes animi ſedare, ſed etiam naturæ vim afferre, eámque ſæpiſſimè immutare, ac penitus aliam poſſit efficere. cuius auxilio non modò doloris aculei, ſed etiã fortunæ fulmina depelli ac contemni facilè poterunt.

Nihil quod humanum ſit, dolendum.

Meditemur igitur, & omnino ſtatuamus, nihil prorſus humanum eſſe dolẽdum, non mortem, quam iam optimam eſſe cognouimus, non egeſtatem, quæ ſæpiſſimè maximi boni cauſſa à diis immortalibus tribuatur, non exilium, cùm orbis terrarum omnibus pateat, non cætera generis eiuſdem, quæ vulgi opinione grauiſſimis in malis numerantur. nullũ enim tam graue malum apparebit, quin ex eo bonum aliquod multò maius, multòque optabilius magno deorum beneficio aliquando colligatur. Pleni ſunt libri Philoſophorũ: refertæ argumentis, ac rationibus paginæ ferè omnes: tanta autem exemplorum copia, vt nihil poſſit eſſe cumulatius. quæ cùm ita ſint, qua iam re terreamur, aut cui dolori cedamus? Dion certè, qui è Platonis ſchola defluxit, cùm eius filius in atrium è tecto delapſus interiſſet, non modò non doluit, ſed etiam in eo, quod tum forte agebat, conſtanter perſtitit. quo facto iudicauit & vir ſapiens, & Platonis diſcipulus, quid cæteros, qui ſapientes haberi volũt, facere oporteat. At Trabeaſpas multò fortius. ſiquidem filij morientis, cũ ferro traiiceretur, ſine vllo prorſus dolore ſpectator fuit. Cambyſes enim iratus, & ebrius, cùm eius filium ſagittis peteret, iámque pectus recluſum appareret, patrem iuſſit inſpicere, num cor percuſſum eſſet. cui cùm pater reſpondiſſet, iam cordi ſagittam eſſe infixam: tum Cambyſes, numquid certam inquit habeo manum? at pater, nullo doloris ſigno dato, nec vſquam conuerſa, aut commota facie, ne Apolli-

Dionis patiens animus.

Trabeaſpas, ſeu Prexaſpes potius, vt apud Herod. Thalia.

nem quidem, inquit, certiores sagittas emissurum crediderim. Quid hunc patrem putemus facturum fuisse, si filius in pugna fortiter dimicans occubuisset, qui nullius culpæ conscium filium crudelissimè trucidari non doluerit? num credamus, filij mortem honestam, ac pro patria susceptam, tali patri futuram fuisse iucundißimam? Nec tamen dubito permultos fore, qui impium illum, ac penè viscerum suorum carnificem vocent. Sed faciant sanè vt lubet: dum hoc mihi concedant, exemplum hoc fortitudinis ac deuicti doloris esse præclarißimum. Quod si ita est, vt infirmos animos spectata cæterorum virtus erigat, & confirmet, quem censeamus iam dolori concessurum, cùm tam multos audiat, qui seipsos in dolore superarint. quocirca, tam multa veterum exempla colligere, vereor, ne superuacaneum, aut fortasse putidum videatur. quòd si cæteris tantùm, & nō nobismetipsis, scriberemus, fortasse breuiores in scribendo, in exēplis autem recensendis etiam parciores essemus: sed fit nescio quomodo, vt ex aliorum casibus ad mala nostra sananda medicinam colligamus. nobis quidem ita videtur: &, cùm nostro vulneri medeamur, mirari non debebunt qui hæc in manus sument, siquid fortasse paulò expressum vberius inuenerint. Illud certè propositum habemus, vt omnibus nobiscum prodesse, omniumq; dolori, quàm accuratißimè fieri possit, consolationem afferre poßimus. quamobrem his enumerandis nostram valdè imminui, atque alleuari molestiā experimur: cæteris idem optamus, ac, si dicere liceat, etiam speramus. nam in tanta vel argumentorum, vel exemplorum copia, quibus se legentes pene obrui sentient, ecquis se immobilem, aut in dolore inexorabilem præbeat?

Multi seipsos in dolore superarunt.

Ex aliorum casibus mala nostra sananda.

Et se & alios Cicero vult solari.

Desunt nonnulla.

Impatiens animus consolationis.

Nec verò ignoro, nonnulla interdum accidere, quibus ita perturbetur, & opprimatur animus, vt à medicina refugiat. idque si vllo in casu contingit, certè, cũ dolore affligimur, maximè solet euenire quod ex eo fit, quòd erepti vel amici, vel affinis, vel filii cogitatio adeò nobis grata est, quòd illum penè ante occulos cõstituere videatur, vt, etiam si dolorem refricet, & lacrymas eliciat, tamen eam deponere nolimus. ac, si ad consolãdum remedia suppetant, tamen nihil minus, quam consolantium verba audiamus. falluntur sanè grauiter qui ita agunt: sed hunc errorem, quo magnopere delectantur, sibi extorqueri nolunt. Quare suum vnicuique studium, suáque omnibus delectatio relinquatur. non enim vereor, quin, si minus in ipso doloris æstu remediis vtendum homines censeant, certè, cùm modicè dolor resederit, ac se paullum quasi remittere cœperit, ad extinguendas doloris reliquias monita præceptáque nostra adhibeatur. nihil autẽ vtilius est, quàm hæc eadem in voluptate, ac lætitia pertractare, atque in manibus habere. sic enim & legi, atq; ad verbũ edisci, & penitus memoriæ mandari possunt: vt, cùm in animũ penitus influxerint, tum exhauriri ac prorsus elabi, nõ facilè queant. ita fit, vt cùm repentè dolor inuasit, tũ iis vtamur, quę, nisi antè percepta, & cognita sint, impetu ipso doloris incurrẽte, planè depelli, atq; excludi solent. sensimus hoc in nobis ipsis: nec parũ nobis obfuit, hãc vniuersam aduersus dolorẽ commentationem non multò antè animo, ac mente percurrisse. quamuis enim permultos Philosophorũ libros, vel de luctu, vel de morte satis accuratè legissemus, vt Theophrasti, Xenocratis, aliorum,

Quando adhibenda consolatio.

Cicero se impatientem doloris fuisse fatetur.

quos commemorare nihil attinet: tamen hoc non ideò feceramus, quòd euẽturum putaremus, vt iis ipsis in nostro mœrore vteremur. itaque neque lectionem, quãtùm opportuisset, accuratam, nec memoriam satis intentam adhibuimus. casu autem repentino oppressi, non prius ad libros confugere potuimus, quin antè acerbitatis vi prosterneremur. quanquam postea tẽpore ipso factum est, vt dolor nec, vt antea, acrior, & mens ipsa paullò esset sedatior, & ad medicinam accipiendam magis idonea. Sed pergamus ad reliqua, quæ nec multa restant, & scitu, ac cognitione dignissima: fructu autem ipso, quem præcipuè quærimus, gratiora fortasse & vberiora. Quid est ergo, quod aliquam nobis afferre dubitationem possit, cur nihil omnino nostrorum morte dolere debeamus? credo, si quando nobis in mentem venit, magnam nos ex eorum, quos amisimus, opera, ac studio vtilitatẽ percepturos fuisse. at hoc nõ ad amicos, aut affines, quorum dolere videmur interitu, sed ad nosmetipsos pertinebit. mercenarius igitur dolor fuerit, quíque nõ ex affinitate, aut beneuolentia, sed ex vna proueniat vtilitate. quid autem flagitiosius, & indignius, quàm eum, qui sic doleat, fateri oportere, cũ tãtopere alicuius morte crucietur, quòd aliqua vtilitate priuatus sit, si nihil ex eius vita beneficii, ac cõmodi se consecuturum sperauisset, nihil sibi omnino dolendum fuisse? At videamus, nõ Persas, aut Scythas, sed è media ciuitate nostra clarissimos, & præstãtissimos viros, ac ciues, qui nõ modò amicorũ, cũ quibus coniunctissimè vixerant, sed etiã liberorum, & quidem carissimorum, interitũ ita fortiter, & constanter tulerunt, vt caussæ nihil sit, quin eos superioribus Græcis comparare, atque etiam anteferre debeamus;

Nihil dolere nostrorum debemus morte.

Exẽpla Romanorum qui suorum mortem non doluerunt.

atque hoc multò magis in illis mirandum fuerit, quòd in eorum obitu se fortissimos, & constantissimos præbuerunt, qui non modò ipsis vtilissimi, si vixissent, sed penè soli vtiles ac iucundi esse potuissent. quid enim vtilius filio? Quid iucundius vnico? at filium, & vnicum Q. Fabius, præterea Consularem, qui iam magnas res gesserat, & maiores cogitabat, amisit. neque solùm non doluit, quod fortissimi animi fuit, sed etiam mortuo laudationem in foro dixit: quo nihil fortius, aut laudabilius ne ex omni quidem antiquitate recenseri potest. cuius orationem quis non admiretur insignem ingenij, iudicij, ordinis præstantia? quo modo ille vel ea, quæ dixit, sine luctu dicere, aut, quæ scripsit, sine dolore cogitare potuit? cùm præsertim hoc in illa laudatione & admirari, & obstupescere soleamus, quòd non, vt alij, de cæterorum fortitudine disputat, vt suum ipse dolorem aliorum exemplo minuat, sed in filio hærēs, illius maximè virtutes, propriásque laudes, quæ vel acerbiorē efficere doloris sensum poterāt, longissimo sermone persequitur. quod singularis virtutis exemplum fortasse Horatii Puluilli laudem magna ex parte deminuere videatur: quē tamen summum virum silentio præterire nefas ducimus, cùm in eo ipso, quòd filij mortem æquissimo ac fortissimo animo tulit, etiā Ioui Opt. Max. cuius ædem dicabat, gratissimum fecisse videatur. nam Pontifex, inter solennium verborum nuncupationem, postem tenens, vt filium mortuum audiuit, neque manum à poste remouit, ne sacra dirimeret: nec vultum à populo auertit, ne suum potius dolorem, quàm populi vtilitatem, ac salutem, cogitare videretur. Iam, quid L. Paullo insignius, quid illustrius? qui filios paucissimis diebus duos

Q. Fabius Maximus.

Horatius Puluillus.

Paullus Aemillius.

ita per-

ita perdidit, vt nullum penè doloris paullò acrius indicium ediderit. ac potius in ea concione, quam de rebus à se gestis ad populum habuit, lætatus est, quidquid Populo Romano immineret aduersi, totum id in se ipsum à Diis immortalibus esse conuersum. Cum Sulpitio verò Gallo quis neget actum esse præclarissimè? cuius innocentiam, sapientiam, militarem virtutem, etiam insignis in obitu filij fortitudo illustrauerit. quem vt nunquam lubens tacitum dimiserim, sic ad Catonem properans exsultare videtur animus, & quasi in portum ex horrida tempestate delatus, in sapientissimi viri nomine atque exemplo conquiescere. neque enim maiori mihi admirationi esse solent clarissimi hominis res gestæ, ac virtus, non solùm in luce patriæ, sed etiam in congressu hostium cognita, quàm fuit illa in filii morte, prætoris designati, in oculis omnium ciuium fortitudo declarata. Atque horum egregia in domesticis miseriis, atque ærumnis facinora qui fortiter in ciuitate nostra imitati sint, casúsque fortunæ grauissimos patientissimè tulerint, non difficile fuerit oratione complecti. nam & Quintus Martius Rex cùm vnicum summæ pietatis, summæque virtutis filium amisisset, dolorem prudentia peruicit, & eo ipso die, quo filii rogum spectarat, Curiam ingressus est, Senatúmque iussit conuenire. Crassus verò in eo prælio, quod cum Parthis commisit, occiso filio tantum abfuit, vt doleret, vt etiam exercitum increpauerit, quòd vnius militis iactura tantopere commoueretur, hortatúsque sit, vt patriæ virtutis memores, pro Repub. fortiter dimicarent, filij mortui vltionem sibi vni relinquerent. Sed antiquior P. Crassus, vir clarus, & consularis, P. Crassi filii mortem

Sulpitius Gallus.

M. Cato.

Q. Martius Rex.

M. Crassus.

P. Crassus.

& vidit, & moderatissimè tulit. Nec ab eius laude abfuit, ac fortasse Crasso præstitit, Cn. Cæpio, qui Cæpionem filium naufragio absumptum ita non doluit, vt eum ne leuiter quidem è vultu, aut vlla corporis parte commotum è familiaribus quisquam vllo pacto senserit. Jam quid Pisones, Scæuolas, Brutos, Marcellos, Metellos, Lepidos, Aufidios enumerem? quorum singuli pluribus amißis filiis, vel vxoribus, vel parentibus nec lugendum existimarunt, & suam in illorũ funeribus virtutem, atque constantiam non sibi solùm, sed etiam generi, nominique Romano gloriosam fore putauerunt. Pudet in virorum grauissimis casibus repetendis longiori vti oratione, cùm virorũ maximè peculiaris virtus sit, & in viris efflorescat ac vigeat maximè. quamobrem de fœminis potius dicendum est, vt cùm eas fortissimas fuisse cognitum sit, tum pudeat viros, à mulierculis virtutis exempla petere, & ab iis ea virtute, quæ ipsorum propria esse debeat, videri aliquando superatos. nam, si verum est quod à Theophrasto alicubi proditum memoriæ mandauimus, orbem terrarum Theatrũ quoddam esse magnum, diuina mente repletum, & cœlestis indicandæ sapientiæ gratia tam multis vndique collucentibus ornamentis illustratũ ac depictum, in eo autẽ medio collocatos esse homines à Deo, vt cum fortuna, dolore, morbis, egestate, casibúsque permultis asiduè luctentur: Deum verò ipsum, quantùm quisque pugnando valeat, quámque viriliter fortitudine diuinitus accepta vtatur, desuper aspectare: hoc, inquã, si verum est, dubitari profectò non potest, quin quẽadmodũ Populus Romanus in muneribus publicis inuisos habet gladiatores, qui omni modo vitam impetrare cupiunt,

Cn. Cæpio.

Fœminarum virtus.

Theophrasti dictum præclarè.

fauet iis qui contemptum eius præ se ferunt: itidem Dij immortales, si quos ex hominibus nimis anxiè de vita sollicitos, eiusque exitum detrectantes aspiciant, iis aliquo modo succenseant, eos verò & caros habeant, & muneribus prosequantur, qui si e vita reuocentur ipsi, vel suos reuocari videant, alacres lætique Deo pareant, nihilque propterea mali sibi accidisse iudicent. quod si fœminas præstitisse intelligimus, cur iis imbecilliores, atque infirmiores videri velint viri? neque solùm vnam aliquam è multis fœminam, sed totam gentem, ac nationem, vt marium virtute, sic fœminarum eximia quadam magnitudine animi præstitisse accepimus. Lacænas enim matronas traditum est, occisis filiis vulnera inspicere consueuisse. ac si aduersos vulneratos esse comperissent, lætabundas funus ducere, eósque in auita sepulchra inferre solitas esse, contrà verò, quos auersis vulneribus concisos agnoscebant, ab iis refugientes, clam sepeliẽdos curabant, nec vllo prorsus honore funeris prosequẽdos statuebãt. tantũ in fœmineis quoq; animis decus poterat, & studium gloriæ. qua ex gente etiam illud ad nos præclarum dimanauit, matrem quandã filiũ senis confossum vulneribus, intuentem nec ingemere voluisse, nec coronam è capite deponere, sed ad comites cõuersam, ita locutã, Quantò pulchrius, & optabilius est, in acie victorẽ animã efflare, quàm in Olympio certamine parta victoria viuere? at alia filiũ in prelio interfectũ audiẽs, Iccirco, inquit, genuerã, vt mortem pro patria fortiter occũbere nõ dubitaret. Quid his fœminis facias, aut, quo nõ honore, ac gratulatione dignas putes, quæ de patriæ dignitate, déque gloria sollicitæ, honestã mortem cuiuis saluti, ac lucro anteponerent? Age verò, nũ Lacænis

Diis chari qui mortem non reformidant.

Fœminę fortes.

Lacęnarum mulierum virtus, & mos.

Lacænę cuiusdam factum.

Vox Lacęnę.

Romanarum mulierum fortitudo.

Romanarum virtus inferior? par fortasse, nisi malis etiam superiorem appellare. quàm fortis enim, & quàm magnignifica illa Corneliæ vox, quæ Duodecimo iam fœtu amisso, cùm Tiberium & Caium filios interfectos spectauisset, nullo timore perculsa, nullòque dolore confecta, Nunquam, inquit, ego me non felicem dixerim, quæ Gracchos pepererim. fortem verò fœminam, & cuiuis ex veteribus mentis præstãtia, ac magnitudine animi conferendam. non enim dolori cõcessit, sed potius, cùm virtute vicisset, victrix de dolore triumphum egit. Nihil iam Rutiliam miremur, quæ C. Cottam filium in exilium secuta, cùm postea reuersum in patriam amisisset, nemo eam lachrymãtem post elatum funus vidit. parique fato Clodia vsa est, quæ Decium Brutum filium, consularem, mortuum superstes vidit, neque tamen eius obitum non fortiter, & patienti animo tulit. quæ virtutis non vulgaria in fœminis exempla mirari aliquis possit, qui sexus imbecillitatem, ac mollitiem cogitet. at verò, qui fortissimis genitas parentibus, & fortibus etiam auis maioribusque prognatas recordatus fuerit, nihilo ab eis minorem vel prudentiam, vel animi magnitudinem requirat.

Cornelia Gracchorum mater.

Rutilia.

Clodia.

Fortissimis viris genitos: fortes esse decet.

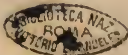
Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt, illo amisso, ne prudentiam quidem retineamus? quæ si vlla in nobis residet, nos profectò vel auitæ, vel patriæ virtutis admonet, nec de Pisonibus, Fabiis, Brutis, Marcellis cogitantes, quos imitemur, & à quibus ortũ ducamus, immemores esse patitur. Horũ enim armis imperii fines producti sunt, horum sanguine parta ac stabilita libertas: horum denique labore, ac studio Respublica ad tantam peruenit siue bellicæ laudis, siue domesticæ

Quorum virtute parta & auita Resp. Rom.

virtutis gloriam, quorum in vestigia pedem ponere oportet qui laudabiliter viuere, quique honestis in actionibus exerceri volunt, nec vllo mentis errore ad nimium dolorem atque insaniam traduci. Nominauimus externos magnos, clarosq; viros, collegimus de nostris plurimos, quibus mortis sensus non modò ingratus, sed etiam optatus, & iucũdus accidit. Addatur, si placet, etiam Theramenes, qui veneno epoto, maxima æquitate animi, ludens in morte, quod erat in poculo reliquũ Critiæ propinauit. Ergo ille in sua morte vir clarus, & sapiens ludebat, nos in filiorũ aut affinium morte lugebimus? & veterum dicta quotidie legentes, atque addiscẽtes, præclara ducemus, exempla repudiabimus? aut eam vitam, quæ mortem hanc consecutura est, immortalem, beatam, à miseriis omnibus vacuam, negligemus? quamuis enim nudum corpus, & exanime discedens relinquat animus, nec amplius liceat homini, qui è vita discedat, suis opibus, bonis, diuitiis perfrui, Theramenes. Bona mortem sequutura.

Astante, vt ille ait, ope Barbarica,
Tectis cælatis laqueatis,

Tamen multò maioribus & bonis, & opibus, quæ nulla vetustas absumet, nulla vis eripiet, piorum mentes assiduè potiuntur. Sed dimittamus & exempla clarorum hominũ, & illorum virtutis impressam historiis memoriam: veniamus ad id, quod vnusquisque sensu percipit, quantúmque ex morte consequamur emolumenti, ac commodi, re ipsa factisque probemus. ex qua docendi, ac disputandi ratione perspicuè veritas elucescit, quídque hoc modo se habeat, vel illo, facilè potest perspici. Si quisquam est, qui secundos in Nemo esse diu felix potest.

omni vita rerum exitus adipisci, & consequi posit, nihilque timeat aduersi, hunc nemo inficiari poterit, iure dictum, si vitam sibi morte multis partibus meliorem affirmet. atqui nemo est, qui non modò miserias, atque ærumnas ab humana vita segregare, sed ne semihoram quidem felicem sibi, ac beatam polliceri posit. Metelli sibi fortunam sperant omnes: Priami Sobolem, ac Regnum exoptant alij: quasi non & Metellus tam multos nactus filios, ac nepotes, cùm maximè beatus esse posset, inuitus obierit, & Priamum non omni orbatum progenie, summòque dolore confectum, hostiis manus interemerit. His vitam si mors aliquot antè annis ademisset, & multis eos miseriis ac luctibus simul eripuisset. quos iccirco experti sunt, quia vitam diutius, quàm ipsorum requirebat felicitas, produxerunt. hinc illa miserabiliter decantata:

Nemo non felix esse vult.

Metellus.

Priamus.

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam auferri,
Iouis aram sanguine turpari,

Quæ non modò visu, sed etiam auditu acerbissima sunt, quid putamus misero Regi, qui omnia & videre, & audire, & experiri coactus est? num ei multò melius euenisset, si vitam omnino multis antè annis, quàm hæc acciderent, amisisset? Forsitan quispiam dixerit, multa, quæ viuens nactus est, bona, cito decedens, penitus reliquisset, sed à malis etiam multò grauioribus, qualia multa sæcula non viderũt, felicissimè liberatus esset. ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, peruertere homines ea, quæ sunt humanæ fundamenta felicitatis, cùm vtilitatem à

morte seiungunt, aut cùm miseriam cum morte connectunt. L. Crassum, ex nostra ciuitate clarissimum, & eloquentissimum virum, matura mors, quantis è molestiis quantisque incommodis eripuit? nam, qua in patriam pietate fuit, ex iis malis, quæ mortem eius consecuta sunt, incredibilem si vixisset dolorem accepisset. flagrauit enim bello Italia, exarsit Senatus inuidia, nihil denique in ciuitate fuit, quod non eius temporis calamitatem luctúmque persenserit. Nam quid fugam Marij, quid cætera, quæ in illius discessu acciderunt, maximè luctuosa, summéque miseranda commemorem? quid reditum illum sanguinarium, cuius ex recordatione nemo est, qui non intimis sensibus exhorrescat. tenemus enim memoria, aut saltem ex patrum scriptis accepimus, crudelissimam omnium cædem illo tempore esse factam, trucidatos bonos viros, & ciues, incisas eorum ceruices, in Rostrisque positas, qui multorum ciuium salutem, ac dignitatem eloquentia peperissent. quàm multos ex illa Reipub. tempestate commemorare possumus, innocentissimos homines, atque optimos, vt acerbissimam calamitatem effugerent, libertatem morte quæsisse. O acerbũ, ac nemini non pœnitendum Reip. statum conditionémque viuendi, cùm eos ipsos, qui Rempub. suo labore, suóque sanguine auxerint, iuuarint, seruarint, nusquam tutos, nihilque magis, quàm propinquorum manus ac gladios, timẽtes, horrescẽtésque videas. illorum autem, quorum ope, atq; auxilio seruatus sis, cùm horribiles, miserosq; casus spectes, nulla tamen ratione opitulari, nihilque afferre adiumenti queas. quis neget iis ipsis, qui hæc intueri cogãtur, mortẽ esse non modò detrectandã, sed etiã optandam? qui autem, ne in

L. crassus opportunè mortuus.

cruenta cædes Mariano rum & Syllanorum.

casus miseri virorũ optimorum.

horum temporum flammam incidant, mortis beneficio consecuti sint, eos verò beatissimos iure omnes existimabunt, qualem fuisse L. Crassum, nisi res ipsa probauisset, nihil esset, cur oratione persuadendum videretur. Sed hæc paullò antiquiora, quàm, vt omnibus in memoriam redigi, ac cogitatione comprehendi possint. Pompeii autem nostri familiaris casu, quid in ciuitate notius, quid illustrius? aut quid omnium oculis, ac mentibus, perspectius, & clarius? hunc, si maturè extinctus esset, nihil doloris, nihil inuasisset mali. quòd tam diu in vita mansit, iccirco factum est, vt singularis calamitatis exemplum omnibus præbuerit, cui eò luctuosior fortunæ acerbitas visa est, quò feliciore, ac secundiore fortuna in omni vita vsus erat. quis enim vniuersis ciuibus aliquando carior? quis in toga vel rebus gestis, vel honoribus, extra ordinem delatis, clarior? quis opibus, propinquitatibus, amicitiis florentior? cui nihil prorsus ad summam absolutámque felicitatem, præter honestum, ac iucundum vitæ exitum, deesset. Sed videamus, quantùm in rebus humanis fortunæ possit iniuria. nisi malimus ad propriam mortalis vitæ nimis asperam, miserámque conditionem omnia mala reuocare. qui enim amplissimis fortunis vsus erat, qui nihil, nisi sublime ac beatum nec cogitare, nec optare consueuerat, cui omnia vel ad vsum, vel ad voluptatem supererant, bellum cum socero suscepit, deseruit domum, profugit ex Italia, & cùm antea nihil in cæteris bellis, nisi summo consilio, prudentiáque gessisset, cùm vel maximè ingenio, iudicióque excellere debuisset, sui pene oblitus est. itaq; imbelles, & infirmas copias, tirones, collectitiósque milites cum robustissimis legionibus conferre

Pompeii casus miserrimus.

Pompeii laudatio.

Imprudens Pompeii consilium.

non

non dubitauit: & amisso exercitu ereptísque castris turpissimè victus, in seruorum manus vir summus, & clarissimus incidit. vita verò vt miserabiliter priuatus sit, commemorare nihil est necesse: cùm eo ipso, quòd, in tam miseram fortunam delapsus, vitam citò amiserit, minus fortasse miser censeri poßit, beatißimus autem obiisset, si, cùm in Repub. *florebat, cùm valebat auctoritate & gratia, cùm copiis opibusque affluebat, è vita decessisset. cuius propagatio quantum illi mæroris ac luctus attulerit, non modò scribendo, sed vix etiam cogitando consequi quisquam posit. itaque hoc stabilito, & fixo, mortem sæpissime beatam homini contingere, non solùm, quòd nos in beatam vitam inducat, sed etiam, quòd multarum, magnarúmque miseriarum sensu liberet, & à futuris vel calamitatibus, vel doloribus abstrahat, quid iam relinquetur, cur non morte lætari, ac clarorum hominum virtutem, qui nullius interitu perturbati sunt, imitari debeamus? An non optimam beatámque mortem iudicabat L.* Brutus, *cùm Tyrannũ arcens, quem expulerat, vitam pro nihilo ducebat? item Decij, quo tempore, cum Latinis pro patria dimicantes, sese hostium telis obiiciebant? præterea Scipio, Paullus, Marcellus, Albinus, quos vitam in acie iuuandæ patriæ caussa fortißimè profudisse memoriæ proditum legimus. Et verò nihil fuit, quamobrem elato excelsóque animo homines vitam non despicerent, vt sempiternam gloriam consequi possent. nam cum nullo, vel certè minimo doloris sensu, quem morientes perferunt, infinitam laudem commutabant. hunc enim locum de exiguo, vel nullo potius dolore mortis, quem supra perstrinximus, paullò vberius percurramus. Neque enim*

Lætandum morte, clarorum virorum exemplo.

Quib⁹ rebus similis morientium & mortuorum conditio.

absurdè dixisse mihi videtur is, qui morientiũ mortuorúmque hominum statum, & conditionem duabus potissimum ex rebus percipi atque intelligi posse affirmauit, quarum vnam somnum statuit, alteram verò tempus illud, quod nostrum cuiusque ortũ antecessit. & sanè ita est, vt ex omnibus opinionibus, quarum errore duci vulgus solet, cùm de morte loquitur, nulla planè ad veritatem videatur esse propensior. ita enim multi viuunt, vt præsentibus bonis fruantur, nec sanè cogitent, quid paucis post annis vel ipsis, vel cæteris boni aut mali possit euenire. Itaque sæpe non opinatis morbis, perturbationibus, angoribus vexantur. mortis verò, de qua potissimùm cogitare debuerant, ita non reminiscuntur, vt ad se minimùm illam pertinere, nec sua quidquam interesse existiment. qui, vt Panætius Africanũ dicere solitum tradit, ferociores equos domitoribus tradendos esse, vt paullatim parere, séque mitiores, ac molliores præbere incipiant. sic ipsi in gyrum fortitudinis ac patientiæ reducendi sunt, ne, si mors imprudentes oppresserit, perterreãtur, planéque concidant. Sed nescio quomodo voluptate, luxúq; delinita hominum consuetudo de recta maiorum via deflexit, eóque sensim delata est, vt nihil minus, quàm verum agnoscat, nec, cùm aliquid agitur, rectũ id nec ne sit, magnopere cogitet qua nulla maior pestis ac pernicies humanis rebus, valde iam labefactatis, potuit afferri. atqui, si in vllo homine, certè in his ipsis vulgare dictum & verum, & acutè cogitatum esse deprehenditur. quid enim isti aliud agunt, nisi totos dies per inertiã perdunt, atque ita viuunt vt stertere potius, quàm vllo pacto viuere videantur dormiẽs autem vt nihil sentit, nihil agit, nihil curat, sic mortuus quid

Mors somno similis.

agere, quid curare, aut ſentire poſſit, haud ſanè intelligas. itaque in fabulis, quos Dij maximè adamarunt, eos, ne imminentem aliquam calamitatem ſentire cogerentur, ſi vigilaſſent, à Diis immortalibus conſopitos eſſe accepimus. mortem igitur, ſiquidem ſomno ſimilis eſt, ſingulis noctibus induimus, & cùm in ſomno ſenſus ſit planè nullus, nullum etiam in morte futurum eſſe ſenſum, veriſſimè ſtatuere debemus. quod vt ſenſu ipſo planè percipitur, ſic ne de altero quidem dubitari vllo pacto poteſt, quin, quales antè, quàm oriremur, fuimus, tales etiã mortui futuri ſimus. mors enim quemadmodum ad eum, qui nondum ortus eſt, nihil pertinuit, ſic ne ad eum quidẽ, qui mortuus eſt, vlla ratione pertinebit. ad morientem verò vel nihil, vel parum certè pertinet. ſiquidem tam anguſto ſpatio támque breui curriculo coercetur, vt nec ſi velit quidem, vires ſuas nimiùm porrigere, aut explicare poßit. Quæ eſt igitur eorum oratio, qui tantum in morte dolorem ſe timere, atque expaueſcere dictitant? quanquam non ſanè video, quo modo aliter facere poßint: qui enim mortem nũquam experti ſint, quam ſemel homo ſubiturus eſt, quo modo, bona mala ne ſit, verè ſentire ac diiudicare poſſunt? Moriẽtes aiunt cruciari, angi, diſtorqueri. quod in nõnullis fortaſſe animaduerti, atq; obſeruari potuit. in quo tum iſti aliquid dixiſſe videri poſſent, ſi hoc ex ipſo mortis ſenſu penderet, nam, ſi mors ipſa dolore ſuo corpus vſque eò cruciaret, atque angeret, vt hæc doloris edere indicia cogeretur, negari profectò non poſſet, quin dolorem non leuißimum mors ipſa eſſet allatura. Cùm verò huiuſmodi cruciatus pauciſſimos angat, & eos maximè, qui intemperanter, flagitiosè, nefariè vixerint, nunc dubitari

In morte nullus ſenſus.

conscientiæ verber. *nō potest, quin homines non mors, sed admissorum scelerum conscientia vexet, habeátque sollicitos. qui enim se morituros nunquā crediderint, ac ne cogitarint quidem, cùm ad ipsam mortem peruenerint, anguntur non dolore moriendi,* Improbi mortem horreant. *sed quòd è vita inuiti discedunt. in qua cùm omnia secunda feliciáque experirentur, ne secus mortuis accidat, valde vereri, ac dubitare coguntur.* Boni mortē non metuūt. *At bonis, qui mortem semper, tanquam præsentis tempestatis portum, in ore ac sermone habuerint, quíque ex huius vitæ procellis, mortis beneficio, aliquando egredi sæpissimè concupiuerint, nihil libentius aut iucundius mentione, ac nomine ipso mortis accidit. Atque in iis etiam præstans, planéque admirandum deorum munus agnoscitur.* Boni sine sensu doloris plerunque moriuntur. *bonos enim, & quidem plurimos, non modò cum exiguo dolore, vt optare homines vulgo solent, sed omnis planè doloris expertes ex hac vita egressos, sine vlla dubitatione reperias. ex quibus Q. Fabius Consulatum adeptus, cùm in Curia prætereuntes salutaret, nihil dolens, nihil molesti sentiens, immo planè gaudens, è vita discessit. atque idem contigit A. Pompeio, cùm in æde Iouis Capitolini sacra fecisset. itémque Thalnæ Cōsuli, Diis immortalibus supplicanti. quid hos in ipso mortis articulo doloris expertos existimes, qui paullò antè læti viuebant, & in eo, quo moriebantur, puncto temporis, nihil lugubre testati sint, nihil flebile dixerint? Morte, inquies, oppressi sunt. at sapientissimi, & optimi viri, quibus mortem, tanquam beatæ vitæ initium, dij immortales largiri voluerūt. quam eò fortasse iucundiorem ipsis fore videbant, quò minus eo tempore tantum boni exspectauerant, ac ne sperare quidem poterant. nam, cùm mors è diuina voluntate tota pendeat,*

haud ſanè in hominis poteſtate eſſe poſſit, quo potiſſimum die, quáque conditione mori velit. Nec verum eſt quod dicitur à quibuſdam, mortis eandem omnibus hominibus diẽ, ac terminum diuinitus eſſe conſtitutum: vt autem vel citius, vel ſerius moriamur, ſingulorum hominum vel intemperantia, vel negligentia contingere. nam, vt illud veriſſimum eſt, præfinitum eſſe vitæ terminum à Deo, quem præterire, aut ex quo egredi nemini liceat, ſic illud affirmare nemo poſſit, eundem omnibus, eadémque hora vitæ finem impendere. quod ſi agnoſceremus, nihil ſanè eſſet, cur homini prudentiam, temperantiam, pietatem, tribueremus. quæ omnes planè virtutes, ſi hoc conſequeretur, non modò inutiles, ſed penitus inanes viderentur. cur enim prudentia vteretur homo, cur abſtinentia, cur temperantia, ſi eodem, quo reliqui omnes, temporis ſpatio vitam eſſet terminaturus? Vt diutius, inquis, vitam producere liceret. at, ſi vitæ terminus fatalis eſt, nec immutari quidem poſſe neceſſe eſt. Sin voluntarius, & in hominis arbitrio poſitus, nihil eſt, cur, eundem omnibus à Deo conſtitutum eſſe, quiſquam affirmet. Sed de his ſtatuat vnuſquiſque vt libet. quid autẽ verius ſit, Deus ipſe viderit, hominem quidem, ſcire arbitror neminem. ſtet modò nobis illud, doloris eſſe nihil in morte, boni autem tantum ex ea ad homines permanare, quantum ſperare multi poſſint, cogitatione quidem aſſequatur nemo. itaque hoc diuinitus hominibus datũ eſt, vt quoties moleſti aliquid experiantur, tum mortem exoptent, ac votis etiam conceptis ſæpe implorent. quid ita? quia bonam, vtilémque eſſe mortem, coguntur agnoſcere, malam autem, aut acerbam eſſe nunquam poſſe, homini à natura inſitum

Non omnibus idem mortis præfinitus dies.

Cur mortem optent qui ſunt calamitoſi.

est. itaque dolore perculsi mortem imploramus, eámque vnam, vt miseriarum malorúmque terminum, exoptamus. Admonet me locus, vt cùm neminem ipsa morte magnopere commoueri debere probatum sit, iis præcipuè dolendum nihil esse contendam, quos mors cum laude oppetita cõsolari potest. satis enim diu vixisse putandi sunt, qui vitam honestè clauserunt. eosdémque è vita abeuntes non modò laus, sed etiã perpetua voluptas, delectatióque prosequitur. quæ sanè eò maior in animo exoriri, ac vigere solet, quò latior alicuius in colendo officio, vitáque honestè ducenda manauit industria. certè enim, cùm ad rectè agẽdum natus homo sit, ideóque mentis, & rationis munere, præ cæteris animantibus, ornatus, atque instructus, vnde potius laudem, ac voluptatem, quàm ab honestis actionibus, petat? An, vnde ortũ duxerit, obliuiscatur? ille verò nec sui oblitus est, qui rectè vixit, nec iniquo animo mori potest, cùm multos relinquat suæ testes memorésque virtutis. quanto autem gaudio exsultare credendus est illorum animus, qui corporis admistione solutus, in cœlestes ignes, sempiternásque domos, vnde exierat, reuertit? profectò enim ex diuina mente delibatos habemus animos, qui hac mole inclusi, tanquam terræ grauitate, sic ipsi nimio pondere corporis opprimuntur. vbi autem soluti corporibus ad proprias sedes euolauerunt, tum verè viuunt, nec libidini, voluptati, dolori seruiunt, sed sui compotes, nulla re anguntur, nihil requirunt, omnibus imperant. Rectè igitur dictum est, corpus terram esse, mentem autem, ignem de cœlo sumptum. id quod clarorum virorum acta cum virtute vita, præclaræque actiones facilè testantur. quo modo enim aut omnia huma-

Quibus præcipuè non dolendum ob mortem.

Corpus, terra: mens, ignis.

næ vitæ commoda contẽneret, aut voluptates cunctas pro nihilo duceret, aut vitam ipsam laudis honestatísque gratia profunderet, qui nihil quidquam ad se, præter hæc ipsa mortalia, quæ manibus contrectat, quæ terit pedibus, pertinere cogitaret? verùm hæc non ita se habent. corpus enim è terra concretum, tam diu terrestrium rerũ amore ducitur quoad in terrã ipsam vnde ortum duxit, reuertatur, animus verò, qui è cœlo sumptus est, sempiternum quiddam, & cœleste appetit, nec iisdẽ, quibus corpus finibus cogitationes coercet suas. itaque nunquam quiescere, nec verè viuere putandus est, quamdiu corpore conclusus, inuitus propemodum mortali labe, terrenísque vinculis cohibetur. At illa quanti sunt, grauißimis vitæ laboribus liberari, in mediis doloribus, & ærumnis obdormiscere, & quasi emissos è molestissima vitæ custodia, in iucundissimam, suauissimámque domum remigrare? huc enim pertinent quæ de piorum quiete, déque voluptate illa, qua egressi è vita perfrui dicuntur, disputari à sapientibus solent, qui cùm intelligerent, non fortuitò, aut temerè satos, & creatos homines esse, nec eadẽ mereri bonos, qui multis exantlatis laboribus vitam in medio dolore amisissent, & improbos, quorum in patrandis flagitiis semper est animus cogitatióque defixa, icci rco nõ eundem probis, & improbis vitæ terminum, nec eadem mortuis præmia statuerunt. Qua nos recordatione potissimum refici, ac recreari decet, qui carissimam filiam, optiméque de nobis meritam ita vixisse scimus, vt ad optimos mores, summámque prudentiã nihil posset accedere, & ita mortuã, vt in dolore, quẽ ex partu cõtraxerat, summã animi magnitudinẽ, summamq; constantiam præstiterit. cuius mẽtio nobis,

Animi & corporis ortus.

Piorum post mortem quies.

Tulliæ laudatio.

dolorę iam, si non penitus extincto, certè magnopere leuato, non solùm acerba, sed etiam iucunda accidit. qui enim aliter debet? cùm nec ipsi quidquam acciderit mali, nec ego vlla re, quæ tantopere cum natura congruat, & cum omnibus hominibus communicet, angi aut perturbari debeam. Quid ergo mihi restat? nihil sanè, nisi, cùm ea diuino potissimum beneficio vitæ munere perfuncta sit, vt ad eam maximè viuendi conditionem cogitationem meam mentémque referã, qua nunc ipsam perfrui credimus, ac si, quod æquum est, fateri velimus, etiam intelligimus. qua ex meditatione eò maiorem voluptatem percepturus sum, quo meliore illa nunc statu, quàm quem viuens experta est, sine vlla dubitatione perfruitur. (Tullia beata.) *quid enim boni non merita est, quæ nihil vnquam egit, ac ne cogitauit quidem mali, & iis angoribus ac malis, quę viuenti obiecta sunt, ita patienter perfuncta sit, vt non secus de aduersis, quàm de secundis rebus, Diis immortalibus gratulari, gratiásque agere soleret? &, cùm nihil, nisi rectum, honestúmque cogitaret, tamen vna conscientia contenta, nec sua benefacta in luce collocari, nec sibi quidquam propterea laudis, aut gloriæ deberi arbitraretur.* (Tulliæ animus sibi bene conscius.) *Quæ ergo ita animata fuerit, vt de se quidem minimũ, de recta mẽte, ac de æquitate plurimùm laboraret, an nõ diis ipsis censemus maximè gratam & probatã fuisse? in qua non ficta, & adumbrata, vt in multis, sed maximè solida, & expressa virtutis elucebat effigies. nã, cùm eam talem natura genuisset, vt quod pulcrũ, rectumq; agnoscebat, sua sponte sequeretur, tamen eo non contenta, summa vi rationis, prudentiaque perfecerat, vt nulla re minus, quàm natura duce, egere videretur. itaque qui eius instituta, &*

ta, & mores paullò diligentius inspexisset, qui regundæ familiæ solertiam, qui summum in cunctis rebus ingeniũ, singularémque doctrinam aduertisset, haud fuisset sanè, quod aut virilem in intelligendis, iudicandísque rebus prudentiã, aut exquisitam patrisfamilias solertiam requireret. itaque quibus maximè rebus egere sæpe homines solemus, fortitudo & prudentia, hæ ita in muliere abundabant, vt sui mœroris medicinam non peteret foris, sed in se ipsam spectans, ex sua semper virtute penderet. Quantò autem grauiores, ac difficiliores animi morbi sunt, quàm corporis, eò magis mirandum est, talem extitisse illam, cuius fortitudini corporis mala parerent, prudentiæ verò omnes animi morbi facilè cederent. itaque quanquam ex calamitate temporibúsque nostris molestiæ plurimum traxerit, nunquam tamen animo perculsam, aut deiectam sensimus. angebatur patris exsilio, totiúsque familiæ luctum, bonorumq; direptionem inuita videbat: sed matri tamen consilio, prudentiáque aderat, & rebus in magnum sæpè discrimen adductis, reditus spem nobis afferre nunquam dubitauit. ita, quãtum ex calamitate doloris, tantundem ex filiæ suauitate, ac pietate solatij capiebamus. quod vt esset diuturnius, si commodum nostrum, aut eam, quæ omnibus antiquissima est, liberorum charitatem cogitaremus, magnopere optare debuimus. at, cùm illam corporis vinculis solutã, omnibus exsutam miseriis, & immortalitatis cõpotem factã, animo reputamus, nõ modò in dolore conquiescimus, sed etiam præcipuè lætamur. quid enim mihi accidere lætius potest, quàm de immortalitate animorum cogitanti, de filiæ simul æterna beatáque vita confidere? animos enim esse immortales,

Tulliæ fortitudo & prudentia.

Tulliæ patiens constánsque animus.

Immortales animi.

ne dubitandum mihi quidem videtur. faciam autem nõ inuitus, vt ſapientiſſimorum hominum percurram hac de re ſententiam, quãdo me in hunc locum deduxit oratio. Neq; verò hæc ita diſputanda cenſeo, vt animos iccirco non interire probari poſſit, quòd mortuorum corporibus vis quædam ineſſe veneratione digna putetur, quæ ſignificare debeat, non deleri morte animos, ſed immortalium animorum veluti ſepulchra quædam, mortalia corpora fuiſſe. quaſi non & maiora, & firmiora multa ſuppetant, quibus planum fieri poſſit, qui animos ſimul cum corporibus interire contendat, eum contra rationem, nulla nixum ratione, pugnare. quòd ſi auctoritas quærenda ſit, quem grauiorem nominare auctorem poſſum, quàm eum, quem Appollo ipſe ſapientiſſimum omnium pronunciauit? cuius teſtimonium tale fuit, vt diuinos eſſe hominum animos, & eos, corpore ſolutos, in cœlum remigrare, vnde prius veniſſent, in omni ſermone aſſeueraret. in quo cum Philoſophis illis conſenſit, quos quondam Italicos nominauit antiquitas, maximéque nobiles iudicauit. quorum ſemper conſtans fuit opinio, demitti animos è cœlo, diuinæque mentis eos eſſe non ſolùm munus, ſed etiam partem præcipuam, ac propriam. quòd ſi ſecus eſſe quiſquam putet, haud ſanè facilè, quid multis, & firmiſſimis in hanc ſententiam argumentis reſpondere poſſit, inueniet. Sic enim planè cognoſci ac ſenſu ipſo diiudicari poteſt: ſummam eſſe penéque incredibilem in animis celeritatem, ac feſtinationem, cuius ope, quæ corpus non modo certo menſium, ſed vix etiam annorum ſpatio perficere, atque exſequi poſſet, ea ipſi non modò ſemel puncto temporis percurrere,

Socrates animos immortales aſtruxit.

Animorum celeritas.

ſed etiam ſæpius excogitare, & repetere facillimè queant. quod ſi mirum videtur, cur non admirabilius cenſeatur, Memoria. *meminiſſe animum tam multa, innumerabilibus antè ſæculis geſta: quæ futura ſunt, cogitando proſpicere, ac non modò præſentia, ſed etiam præterita, & futura, veluti Deum, omnia complecti, ac ſub oculos ſubiicere conari? quis dubitet, cùm hæc intelligat, eadémque in ſe ipſo agnoſcat, diuinum eſſe animũ, nec, ſi diuina æterna ſunt, ipſum eſſe mortalem? cùm præſertim duabus ex rebus, quæ præcipuè in animo ſunt, illius æterna natura facilè intelligi ac deprehendi poſſit. hæc autem ſunt, motus, qui in eo præcipuus eſt,* Motus animorum. *principium, ac perpetuitas. cùm enim ex ſeipſo moueatur, nec aliunde, vt cætera, principium motus mutuetur, ſumma autem in eo, quamdiu in corpore eſt, perpetuitas motus appareat: quippe quæ etiam in dormientibus agnoſcatur, & vigeat: iccirco dubitari nullo modo poteſt, quin diuinus ſit, & ſempiternus futurus. & ſanè ita eſſe ratio vincit, & rerum probat exitus. Dei enim imago quædam animus eſt, ex ipſo Deo delibata, ac profecta.* Animus ἀπόσπασμα θεοῦ. *quòd ſi Deus immortalitate fruitur, cur eam partẽ, quam ex ſeipſo ſumpſit, mortalem eſſe velit? quin hoc ipſo ſingularem, & eximiam diuinam eſſe vim indicandum putauit, quòd non ſolùm ipſe immortalis ſit, ſed etiam, quos velit, ſuæ naturæ compotes, & planè immortales efficiat. Corpus autem voluit eſſe mortale. nec immeritò. cùm è* Corpus, mortale. *terra, cuius mutationi ſubiecta natura eſt, initium duxerit, & in eam ipſam, vitæ curſu confecto, abire debeat. Sed animus profectus à Deo, cœlum ipſum appetit: nam in eum* Animus cœlũ appetit. *locum, vnde diſceſſit, ſemper optat redire. terra autem ſi cui*

appetenda, corpori soli est. at verò animis æterna cœli sedes quærenda, eáque propria illorum patria: siquidem animorum nulla in terris origo inueniri potest. nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum, atque fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mētis, cogitationis habeat: quod & præterita teneat, & futura præuideat, & complecti possit præsentia. quę sola diuina sunt, nec inuenietur vnquam, vnde ad hominem venire possint, nisi à Deo. singularis est igitur quædam natura, atque vis animi seiuncta ab his vsitatis notísque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, cœleste & diuinum est, ob eamque rem æternum sit, necesse est. nec verò Deus ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi post, nisi mens soluta quædam & libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & mouens, ipsáque prædita motu sempiterno. itaque eandem æternitatem animis quoque nostris, ex se ipsa exortis, impartiuit. quorum ex cogitationibus atque operibus nihil aliud, nisi diuinos esse illos, & sempiternos, colligere possumus. nam si ædificiorum magnitudinē atque ornatum, si monumenta litterarū, si pecuniæ vim infinitam in res maximè stabiles, & admirandas effusam, si plurimarum maximarúmque rerum adeptionem cogitare voluerimus, profectò intelligemus, hæc nunquam facturum fuisse hominem, nisi diuturnitatem temporis, ipsámque æternitatem plurimùm ad se pertinere existimaret. Iam, ipsa gloriæ cupiditas, bonorum sitis, opum ac diuitiarum assidua procuratio, quid aliud indicat, nisi co-

Deus quid.

cupiditas. glorię.

gitare hominem in posterum, nec eodem vescendi viuendique studio, quo cæteras animantes duci videmus, humanum animum detineri. Sed hæc abiectiora, atque humiliora, nec vllis, nisi sanè angustis naturæ terminis, circumscripta. Quid illa imprimis grauia, atque præstantia, nec vlli planè in terris degenti, nisi soli homini, tributa? contemplatorem esse ipsum cœli, rerúmque cœlestium: frui magnarum, obscurissimarumq; rerum scientia, quæ vel ad excolendos ad integritatem, atque innocentiam mores, vel ad comparãdam Solis, astrorúmque cognitionem, vel ad exercendam in abditis, obscurísque rebus memoriam, mentémque pertineant. nonne hæc ipsa tanta, ac talia, diuinum esse animum ostendunt, nec illius naturam aliunde, quàm è cælo, delibatam ac deductam? An censemus, si vnà cum corporibus animi interirent, aut sapientissimos homines tam æquo animo mori posse, aut tam iniquo planéque inuito stultos & fatuos? Socratem ferunt, morti proximum, de piorum immortalitate, beatáque vita, quæ mortem consequitur, disputauisse, itaque læto, ac libenti animo lætale illud poculum hausisse, quasi non ad mortem, sed ad regnũ atque imperium vocaretur. At verò, quorum animus in terra defixus hæret: qui nihil, nisi mortale, terrenumque, cogitant, eos planè repugnantes atque inuitos è vita discedere videmus. nec immerito. cùm animorum æternitatem propius iam intuentes, crucientur mirum in modum, quasi flagitiosè actam vitam pœna etiam sit immortalis consecutura. Atque illud etiam (ô stultum hominẽ dixerit aliquis & naturæ suæ penitus ignarum) nemini obscurum esse potest, ex ipsis etiã sacris cæremoniisq; maiorũ æternam hominis

contemplator rerum cœlestium homo.

Socrates morti proximus e animarum immortalitate disputauit.

Qui mortis metu angantur.

cæremoniæ funebres.

homini cæcitatẽ, atque socordiã, vt diuinæ cognationis immemor; auersetur migrationẽ ad Deũ? nec enim aliud esse mors, quàm migratio ad cœlestes superásq; sedes, existimãda est. nec id solùm ratione quadam æquitati, veritatíque cõsentanea, sed etiã sapientißimorum hominũ maximè firmo, stabiliq; cõsensu. Atqui eum, qui hoc pacto viuere, ac penè à seipso dißẽtire velit, meminisse certè oportuit, terrã ipsam, omniáque, quæ sub cœlo sunt, diuina volũtate regi, proptereáque quiddã nobis, quod obseruandum & addiscendũ videatur, præscribere. quis ergo terrã ipsam, aut quotannis feracem, aut semper optimas fruges, & nũquam malas inutiléisque herbas edentem efferentémque vidit? quis animalia semper vberes fœtus edidisse, nunquã sterilitatẽ passa esse, recordabitur? quòd si hæc ipsa secus se habent, nihílque in rebus humanis perpetuo firmũ, eiusdémque naturæ optare licet: cur, quam in omnibus & rebus, & animantibus vicissitudinem, cernimus, eam ab homine seiũgamus? qui si multos annos feliciter vixerit, si sobolẽ, honores, opes assecutus, diu tantis bonis frui potuerit, præclarè secũ esse actum verè dixerit. Sed aduersi tamen aliquid subeundũ perferendúmque relinquetur: demum oppetenda mors erit, quæ eò leuior esse debet, quòd omnibus cõmunis est, nec cuiquã singularis, aut præcipua. Sed hoc quoq; gratior, quòd nos à multis erroribus abstrahit, quibus, quoad viuimus, in tãta opinionum varietate aßiduáq; veri inquisitione perturbari sæpe solemus, & ad ipsam cernẽdã fruẽdáq; veritatẽ iucũdè traducit. quo nihil beatius homini posse cõtĩgere, satis, vt arbitror, ex eo suspicari possumus, quòd innata est homini cupiditas sciẽtię: eius autẽ præstantia nõ sanè video, qua alia in re, nisi in

Mors quid.

Prouidentia Dei.

Mors communis omnibus.

Scientia cupiditas innata homini.

perfecta veritatis cognitione posita sit. ex quo fit, vt veritatis cognitionem assecuti, perfecta, absolutáque scientia potiamur. veréque dici potest, qui veritatem intueatur, sensúque percipiat, eum voti sui compotem, veréque beatum esse. quòd si beata vita quærenda nobis est, nec quidquam fugiendum magis, quàm ne miseriarum grauitate premamur: quid illo homine stultius, aut stolidius reperiri potest, qui cæterorum morte ita angitur, vt beatæ vitæ oblitus, miseram, atque infelicem consectetur? profectò enim ita se res habet, vt, nisi mortis, dolorísque timore liberatus sit, etiã si multas cognitas perceptasque virtutes habeat, rectúmq; & æquum omni plane vtilitati anteponat, beatus tamen esse nemo possit. quid enim aliud dolor est, nisi cruciatus animi, isque perpetuus? quid aliud timor, nisi assiduus inuisarum, ac molestarum rerum metus? at quo modo felix, aut beatus esse poterit, qui assiduo cruciatu, metuque vrgebitur? Quin eo miserior, atque infelicior existimari debet, quòd non solum sibi ipsi molestiam miseriamque comparabit, sed in cæterorum etiam sermonem, ac vituperationẽ incurret. nihil enim nimio dolore deformius, nihil à viro alienius. & si corporis prauitatibus vituperatio proposita est, vitiis ipsis, quibus laborat animus, nihil turpitudinis, nihil inuretur infamiæ? Illa verò & grauiora sunt, & maiori animaduersione vindicanda, quò nobiliorem, quàm corpus est, sedem, nempe animum ipsum, occupauerunt. quòd si turpis dolor nimius, & vituperatione dignus, certè illud consequetur, vt, qui nimio dolori seipsum tradat, ne laude quidem vlla dignus censeatur. est enim series quædam maximè veritati consentanea, vt sententiarum, sic rerum, & quemad-

Dolor quid.

Timor quid.

Dolore nimio nihil deformius.

quemadmodum in sermone disputationéque nostra nectitur aliud ex alio, ita qui se vna aliqua vel deformitate, vel turpitudine implicari patitur, multis statim miseriis ac deformitatibus opprimetur. Nec verò credi velim, me, quia dolori nimio repugnem, iccirco dolorem omni ex parte improbare, omnésque illius ex animo fibras euellendas existimare. est enim, quatenus homo doleat, &, (quod prudenter à Crantore dictum est,) siue secetur pars aliqua corporis, siue auellatur, sensus tamen adesse debet. istuc enim, nihil dolere, fieri non potest, quin quemadmodum feritatem corporis quandam, sic animi stuporem maximum indicet.

Non potest omninò tolli dolor.

Sed nimirum illud est, quod improbamus, dolori nos ipsos ita tradere, vt in aliam fortasse grauiorem ex alia parte vituperationem incidamus. nam quemadmodum qui nihil prorsus doleat, desciscere videatur ab hominis natura, quæ morte perculsa dolorem ac luctum aliquo modo indicare cogitur, ita, qui dolori nimis indulgeat, humanæ naturæ penitus obliuisci, communémque omnium conditionem recusare indicabitur. quibus rebus intelligitur, grauiter peccare homines, cùm vel ea, quæ omnibus perferenda subeundáque sunt, detrectare audent, vel, quid ipsos in vita deceat, quæque sequi, aut refugere debeant, non cernunt satis. quod proprium prudentiæ munus est, quam humanarum actionum moderatricem à Diis immortalibus esse constitutam, inficiari nemo potest. atqui huic tam præclaro, diuinóque muneri plane obsistit qui nimio dolore ducitur. non modò enim se ipsum sine vllo fructu lacrymis, ac tristitiæ tradit, sed etiam omni planè consilio, ac iudicio vacat. vbi enim ratio, si se dolore auferri sinat? vbi constantia, si sibi ipse

Nimius dolor, vel nullus improbandus.

repugnet, & in mœrore iaceat? vbi denique humanitas, si se hominem esse oblitus, nihil sibi cũ morte cõmune esse contendat? Iã verò illud stultissimũ, existimare, quæ cæteri homines libẽti animo subeant, iis se non esse obstrictũ. quid enim? an ignorare quisquã potest, quanta inter homines cognatio sit, quãtáque similitudo? etenim, nisi hoc verum fateremur, caussæ nihil esset, cur homo hominẽ consilio, re, gratia iuuaret, ab hostiũ impetu, ac læsione defenderet. quod contrà videmus accidere, vt qui ab his actionibus auertat animũ, non modò in vulgus improbetur, sed etiã inhumanitatis, ac feritatis accusetur. certè enim nõ è marmore sculpti, aut è roborè dolati sumus: est in nobis quiddã, quod pietate, misericordiaq; moueatur, nec extingui sinat illã, qua Diis proximi sumus, iuuãdi, ac benefaciẽdi voluntatẽ. itaq; insitũ homini, atque innatũ videtur, vt, quoties alium hominẽ quãuis alienũ, premi calamitate atque ærumna videat, crucietur animo, nec, si facultas suppetat, dimittendam putet illius subleuandi occasionẽ. quã enim ipse, si eo loco esset, benignitatẽ sibi impartiri optaret, ea vt in alium vtatur, natura tacita quadã voce monere, ac præcipere videtur. quæ igitur sibi euenire posse dubitet, ea si cõtingant, cur angi ac perturbari velit? aut, cur nõ potius humana illa esse, & omnibus hominibus procliuia, fateatur? quãtò rectius ille, qui hominem se agnoscit, nihilq; humani à se alienũ putat? itaque cùm hãc ex animis nostris opinionẽ, mala omnia nõ esse humana, veluti immitẽ quãdã, & immanẽ belluam, extraxerimus. profectò minus misere, minúsque sollicitè viuemus. relinquetur enim illa cogitatio, quæcunque accidãt, fortiter ferẽda esse, nihilque posse homini euenire, quo funditus prosternatur. idque ita erit, si nobismetipsis nõ assentabimur, sed veritatẽ,

Hominũ inter se cognatio.

Homo cruciatur hominis calamitate.

Humana omnia ferenda homini.

qua nihil præclarius, præstabilius, vberius esse potest, toto pectore amplectemur. hæc enim illa est, quam assecuti, meliores multò efficimur, & ad perferenda incommoda, præclaráque peragenda alacriores. cùm nihil, nisi quod rectum, & æquum est, laudabile arbitramur, nihilque aliud, nisi egregia illa, ex quibus vera gloria nascitur, expetimus. Ac mihi videor nimis etiam nunc angustè, atque exiliter agere. qui enim latior obiici campus queat, in quo fidētiùs, atque alacrius exsultare possit oratio? sed faciam impudenter, si medicinam deferens animorū, quam ex omnibus maximè vtilem esse intelligo, ad meam vnius delectationem sermonem omnem, mentémq; conuertā. Dolorem igitur nimis acrē ac diuturnum fugiendū diximus. & quidē probabiliter, cùm ex eo mala multa, maximéque grauia soleant exoriri: contrà verò nihil boni. neque enim dolor ex illis rebus est, in quibus vel ad probandū, vel ad vituperādū, multa & magna contrariarū rationū paria momenta agnoscantur. hoc enim si accideret, agerem verecundius, neq; me in eum locū demitterē, vnde nullū planè exitum viderē. Sed, quoniam hæc ita se habent, cōtendo, vincendum esse animū, dolorīq; acriter obsistendum. siue enim nosmetipsos, siue amicos, siue vulgi opinionē cogitemus, id nobis sine vlla dubitatione faciēdū est. at, si ad mortuos ipsos animū traducamus, quî possumus existimare, gratū illis fore, quòd nimio dolore cruciemur? præsertim cū ex eo nihil ad illos vtilitatis, sed permultum ad nos dedecoris, atque incōmodi permanet. Quid igitur eos ipsos à nobis optare, atque expetere arbitremur? nihil sanè, nisi vt eos illustri memoria, ac recordatione decoremus. Nemo me lacrymis decoret, ait Ennius, cur?

Dolori obsistendum.

Illustri memoria exornādi mortui.

quia volito viuus per ora virûm. quid igitur est caussæ, cur fletum lacrymásque recuset? nimirum ea gloria, quam se adhuc viuentem assecutum esse confidebat. eandem igitur ob caussam nostrum quoque luctum mortuis ingratum molestúmque fore suspicemur, nec aliud eos à nobis quidquam flagitare credamus, quàm, vt id ipsum illis, quo maximè delectamur, tribuamus. hæc autem gloria est, & assidua illorum virtutis recordatio. quam si sermone, laudationéque nostra immortalē efficere liceat, hoc vno de mortuis nos vel optimè meritos existimare possemus. Quid quòd cū, qui sic doleat, vt recreari confirmaríq; nō possit, ne diuinū quidem numen horrere, sapientissimi homines prodiderunt? impium autem est, quibus debemus omnia, iis pessimam referre gratiā. contrà verò, qui deorum volūtati paruerunt, nihílque se, quod ab illis vltro daretur, molestè ferre declarauerūt, eos non solùm viuētes præcipua laude ornauit antiquitas, sed etiā è vita egressos perpetuo coluit honore. ídque eò studiosius, ac libētius, si quos intellexit cum Deorum cultu exercitationem virtutis, & præcipuam in mortales beneficentiam, coniunxisse. scitè profectò, vt cætera fermè omnia. quid enim maiori laude dignum, ex omnibus rebus humanis commemorare possimus, quàm eum, qui vitam ducat cum virtute coniunctam, ad Deorum cultum atque honorem, perpetuum in homines studium, ac pietatem aggregare? nec quidpiam tantulum modò in eius animo existere, quod non vel pietati, vel humanitati, vel denique virtuti sit consentaneum? Nec aliam sanè ob caussam perturbari omnem vitam errore inscitiáque videmus, nisi quòd, quæ in hominis vita præcipua esse deberent, pietas erga

Qui nimium dolent, in deos impii.

Humanæ miseriæ causa.

deos, in homines beneficentia, virtus ingeniis ac moribus, ea ferè omnia negliguntur. eadémque ratione quæ maximè vitare deberemus, ea studiosè expetimus, cæcóque impetu ferimur ad illa, quibus vita nostra planè fera, atque immanis efficitur. ex hoc fonte cupiditates insatiabiles exoriuntur, quibus non modò singulos homines, sed totas familias, & vniuersas funditus euersas ciuitates videmus, præterea seditiones, insidiæ, discordiæ, rerúmque, & hominum clades, & interitus. ex his etiam incredibiles dolores emanãt, quibus perturbari vitam, neque solùm insuauem, sed acerbissimam effici necesse est. quod contrà probis virtutémque amantibus accidit. nam diuinæ voluntati obtemperantes, Quales ii qui diis parent. *nihil in se ipsis, sed in ea se ipsos, ac sua ponunt, & locant omnia: neminem lædunt: omnes liberalitate, benignitate, charitate amplectuntur: nulla re cruciantur: nihil appetunt, omnium vitiorum fracto impetu, cupiditatúmque radicibus ex animo penitus euulsis. Num igitur eos, qui ita vixerunt, vt sibi iucundi, diis grati, hominibus fructuosissimi extiterint, diuinis honoribus iure dignos maiores nostri censuerunt? eósque cum diis immortalibus æuum agere sapientissimus poeta non immerito cecinit. Nec tamen iccirco, quòd eorum corpora in cælum perlata, credere sapienter quisquam possit, quod quia natura nõ patitur, vt, quod è terra est, alibi, quàm in terra maneat, ne credi quidem debeat, necesse est, sed quòd eorum animi, tanquam hominum de Diis immortalibus humanóque genere optimè meritorum, in cælum putentur elati. quod de* Romulo, *Vrbis nostræ conditore, memoriæ proditum accepimus: quem singulare in genus hominum collatum munus tam præclaræ* Romulus, cur deus habitus.

vrbis condendæ, in Deorum numero collocauit. idque eo tempore, quo litteris & doctrinis homines exculti facilè fictum à germano, verum à falso secernebant: vt credi non possit, quidquã illis persuaderi potuisse, quod vllam ficti, aut falsi imaginem præ se ferret. sed, quòd ille mortalis, eximia virtutis ac beneficentiæ gloria, consecutus est, vt non solùm immortalis, sed Deus iudicaretur: id ipsum aliis etiã tributum esse, vt inter Deos recepti putarentur, cùm excessissent è vita, annales veterum loquuntur. quod & apud Græcos prius contigit, & inde fortasse ad nostros permanauit. nam & Hercules, & Liber, fratres Tyndaridæ, & fœminæ plurimæ, quibus nunc inter deos locus esse præcipuus creditur, & hominibus nati, & homines fuerunt. Sed, quòd virtute præstiterunt, &, vt cæteris ad rectè viuẽdum, benèque merendum prælucerẽt, laborauerunt, ideò eos hominum fama, beneficiorum memor, in consessu, conciliόque cœlestium collocauit. atque ipsos, quos vocamus maiorum gẽtium Deos, aliósque quamplurimos, quos in Deorum numerum retulimus, hinc à nobis egressos, & in cœlum profectos, facillimum erit agnoscere. Maximum verò argumentum est, quod de illis credimus, id esse verissimum, quòd & tantus tot sæculorum, doctissimorúmque hominum consensus veritatis vox ipsa esse videtur: & quòd tãtæ, támque præclaræ virtuti, quem alium verè congruentẽ locum tribuere oporteat, nõ sanè reperies. quis est autem tam demens, vt, quos innocentia, liberalitate, & singulari quadã ac præcipua virtute diis proximo intelligat, iis seiunctum à Diis tribuendum locum censeat? &, cùm hominis animus terrena respuat, ad supera semper feratur: qui nõ solùm tacito naturæ impulsu,

Qui ex hominibus facti Dii, apud Græcos.

sed voluntate réque ipsa, vt quàm maximè cœlestibus similes essent, præstiterunt, eos licebitne, cœlo esse priuatos? Mihi verò eò iustiùs in cœlo collocari videntur, quò clarior eorum inter homines vel eluxit liberalitas, vel virtus enituit. quis enim Hercule fortior? quis prudentior? quis ab omni cupiditate remotior? quos ille labores, vt fortiter ageret, & hominibus prodesset, suscepit, & pertulit? aut quid nō doloris, & calamitatis exhausit? quis ergo hunc cœlo excludi patiatur, cùm eius virtuti sempiterna gloria, & laudis patuerit immortalitas? eadémque cæterorum conditio est: quorum alius alio genere virtutis, omnes summis, & singularibus vel in ipsos deos, vel in homines meritis præstiterunt. itaque tā egregiis eximiisque factis nō infixas plumbo statuas, non arescentes triumphorum coronas satis diuturna persoluere posse præmia iudicatum est, sed florētiora stabilioráque munera quæsita sunt, quibus ornarentur ij, qui virtutē, honestatē, gloriam, otio, libidini, voluptati, vitæ denique prætulissēt. támque id æquum est, quàm illud, decorum, maximéque probandum, non easdē improbis sedes, quas bonis, atque integris, post mortem esse propositas. intellexerunt enim ex maioribus nostris complures, qui sapiētia præstiterunt, cùm in Diis æquitas præcipuè vigeat, eáque in eorum gubernatione appareat maximè, fieri non posse, quin nequitiam sceleráque auersentur, quíque ea in vita exercuerunt, eos à se ipsis longissimè seiungant. quod in vulgus edi verúmque existimari, non modò rationi conueniens, sed vtile quoque inprimis est futurum, nam, si quid in hominum animis pietatis, si quid religionis inerit, certè ob hāc potissimùm caussam se à flagitiis, ac facinoribus abstinebūt, quòd impios, ac

Herculis labores.

Non easdem improbis sedes atque probis.

Religionis vis.

nefarios homines à deorum concilio, ac societate arceri iudicabunt. Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cœlum patere. nam vitiis, & sceleribus contaminatos, deprimi in tenebras, atque in cœno iacere docuerunt. castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, leni quodam, ac facili lapsu ad Deos, *id est ad naturam, sui similem, peruolare. quod si ita est, certè nobis quantùm conniti animo possumus, quantùm diligentia consequi, contendendum atque elaborandum est, vt ne ab iis segregemur, quorum est proprium vita frui sempiterna, ac beata. quod efficere qui voluerit (omnes autem velle debebunt, qui seipsos diligere, conuenientérque naturæ volent viuere) nunquam committet, vt, quæ cæteris exitiosa fore crediderit, ea ipse persequatur. neque enim in spem venire poterit, aut ignoraturos esse Deos quæ ipse agat, cùm diuinam naturam nihil præterire credibile sit, aut illa probaturos, à quibus non modò Dij, sed etiam sani homines abhorreant. quid enim turpius libidine? quid tætrius auaritia? quid detestabilius crudelitate? quæ quāuis in hominibus aliquando existant, tamen ab hominis natura tam aliena sunt, quàm humanum illud erit, si omnia nobis bona omniáque commoda expetamus, atque in hoc comprimendæ sunt cupiditates, quibus trahimur persæpe ad ea, quæ virtuti aduersantur. quod facillimè perficiet, qui tam gloriosi facinoris exitum secum ipse assiduè cogitabit. tantáque est huius cogitationis suauitas, vt, quod libenter, alacritérque agimus, etiam sine labore peragamus. idque in præstantibus, laudisque appetentibus hominibus facilè cernitur. quorum tanta*

Seclera ab hominis natura aliena.

Qui de exitu à vita cogitat, virtutes capessit strenuè.

esse

esse solet vel in obeundis prœliis, vel in agendis caussis, vel in contentionibus pro Repu. suscipiendis alacritas, tantáque virtus, vt quod in iis rebus periculi aut laboris est; aut non sentiant, aut pro nihilo ducant. magnum enim est contendentis, & ad gloriam anhelantis animi fomentum, magnum solatium, spes futuræ, ac propinquæ siue vtilitatis, siue glori, æneque id solùm in magnis, sed etiam in leuioribus laboribus, ac studiis. quos enim cursus, quos venatio delectat, eos quamuis de via fessos, ac pene exanimes videas, nunquam tamen minus alacres, minúsque concitatos animaduertas. Jam, honorum cupiditas quid non in nostra ciuitate laboris, quid non sollicitudinis, negotiique facessit? quotus tamen quisque est, qui se vel labore defatigatum, vel prensationis molestia, curáque confectum audeat dicere? sic, quorum oculos virtutis splendor occupauit, gloriæque studium animos deleniuit, ij nec laborem sentiunt, & si tantus est, vt aliquando erumpat, eo tamen non magnopere mouentur: toti enim in eo sunt, vt prosint patriæ, immortalémque sibi nominis memoriam comparent. quam si quis negligendam ducat, omnémque hominis felicitatem rectè factorum conscientia metiri velit, is certè diuinos honores, qui claris viris tribui consueuerũt, nunquã negliget. etenim de Diis ipsis, qui eosdem sibi honores asciuerũt, pessimè iudicasse videretur. tanta autem eorum qui huiusmodi consuetudine delectati sunt, & sapiẽtia, & æquitas agnoscitur, vt dubitari non possit, quin, ipsi quod egerunt, à certa ratione proficiscatur. quales numerare Lacedæmonas possumus, clarissimos, & fortißimos viros, qui ciues suos mortem pro patria obeuntes, diuinis honoribus afficere sole-

cupiditas honorum quid faciat.

Lacedæmonum mos.

bant. Quid verò illæ, omnis planè doctrinæ, omnísque sapientiæ parentes Athenæ? nónne Codrum Regem suũ, ob pietatẽ in patriam, meritáque illa, quibus excelluit, magno consensu in Deos retulerunt? Atq; haud scio an rectè senserint viri doctissimi, quorum ea fuit opinio, viros claros, & fortes iccirco deorum immortalium honore consecratos, vt incitaretur virtus acriùs, & acuerentur vehementiùs ad obeunda pericula qui patriæ amore, studióq; tenebãtur. vera enim virtutis merces gloria est, nec quidquam est aliud, quo magis ad rectè, honestéque agendum præstantis animi homines incendantur. quod optimè agnouit, ac diutissimè retinuit, omniũ litterarum præclara custos, & altrix Græcia: quæ multos habet virtutis gratia factos ex hominibus Deos. quorum alios fatentur nouos: alios multis iam sæculis receptos in cœlum, consecratósq; contendunt. quàm multi autem sint, qui recõditas eorum scrutantur litteras, nosse fortasse possunt. Neq; vero hæc à me ideo copiosius disputantur, quòd eos temere, neque satis cõsideratè tam multos consecratos esse credi velim: cùm eos ipse quoque venerer, deorúmque loco habendos putem: sed potiùs, cùm tot apud omnes penè gentes immortalitate, diuinísque honoribus affecti reperiantur, vt exacuam bonorum mentes ad ea promerenda, quæ sapientium iudicio ducuntur amplissima. nihil enim præstantius aut beatius accidere homini potest, quàm eo loco donari, in quem vt ascenderent Vrbis nostræ conditores, nullum periculum, nullum laborem, nullum denique certamen prætermiserunt. ac si priuatæ vtilitatis, & commodi habenda ratio est, nullam aliam expetere, aut optare vir sapiens, & eruditus, præter hanc vnam, debet. Templa verò publicè vota, & de-

Codrus.

Apud Græcos deorum genera duo.

Templa diis sacra.

dicata, quantum in vulgus dignitatis, quantum habent gloriæ? cùm omnes, qui Deos illos, quibus Templa vouentur, publicè colunt, fateri cogantur, & fuisse homines, & ad Deos, diuinósque honores, una virtute fretos ascendisse. Nec mirandum est, Deos illos publicè coli, eorúmque delubra, & Templa augustè, sanctéque exornari, qui vel patribus nati sunt diis, vel matribus: nam, quemadmodum eorũ cultus & sanctus, & religiosus est, maximéque pietati atque æquitati consentaneus, sic admirationis, aut dubitationis nihil habet. totus enim ex natura oritur: vt iure ipso naturæ, qui Deo satus, vel Dea editus procreatúsque sit, deus esse debeat. at verò, qui homine patre, vel mortali matre natus est, hunc esse Deum, & magnum quiddam videri potest, & dubitandi occasionem, nec fortasse ineptam, multis afferre solet. non enim, si eximius talium virorum virtuti tribuatur honos, quin id iure fiat, aut dubitare, aut negare quisquam potest: sed, quòd tantam virtutis esse vim velimus, vt vel natura ipsa eius vnius ope immutetur, hoc illud est, de quo quærere doctiores viri non immerito soleãt. quibus ita responsum est, non immutari virtute naturam, nec enim id sine prioris naturæ corruptione, posse euenire: sed, eadem in illis manẽte natura, euolare animum ad deos, & in eorum adscribi concilium, cùm immortalis sit, & immortalitatis diuinæ particeps. corpus autem, suapte natura mortale, manere in terra, quodq́; terrenum est, nullo pacto suã exsuere posse naturã, vt alienã induat. quãuis enim hæc ipsa quęstio perobscura videri soleat, nec omnino procliues, aut faciles habeat explicatus, tamẽ, nisi auctoritatibus cõtra rationẽ pugnetur, nõ incõmode, opinor, à nobis exposita censeri potest. Et quoniam quæ in hoc genere præcipua

Vis virtutis.

cognitúque digna sunt, persequimur omnia, (volumus quidem certè) prætereundum non est, quales, quámque multæ Virtutes deę. *virtutes, erudiendorum hominum gratia, sint honore deorum immortalium consecratæ. cuius rei finis est, publica vtilitas, vt, quo honore virtutes ipsas decoratas videant, eundem se consecuturos esse homines sperent, si iisdem vir-* Imitatio. *tutibus excellant. quo in genere multum boni est in imitatione. libenter enim ea imitantur, & persequuntur multi, ex quibus alios illa eadem, quæ ipsi appetunt, consecutos vident. atque ex eo plerunque accidit, vt multis in rebus, quas antea ne cogitauerant quidem, cùm ad clarorum virorum imitationem se contulerint, multorum vigeat industria. quæ cùm paullò manauit latiùs, quantos progressus, quantáque acquirat incremẽta, nihil necesse arbitror commemorare. constat enim inter omnes, quæ præclara ducuntur, ea fere omnia à tenuibus initiis sumpsisse exordium. quod paullatim, imitatione progrediente confirmatum, ita increbuit, vt ne augeri quidem, aut exaggerari magis posset. quod si vlla in re gratum nobis atque optatum esse debet, certè in complectendis prouehendisque virtutibus non video, quid esse posit optatius. siquidem ex his informatio pendet, educatióque vitæ, quæ cùm rectè instituitur atque excolitur, incredibile dictu est, quantos, quámque vberes iustitiæ, integritatis, omnisque amplissimæ laudis fru-* Virtutes cultæ diutnis honoribus. *ctus afferat. Sed, cùm virtutes multæ meritò colantur, quòd & ipsæ cultu dignæ sint, & multæ ab iis ad vniuersum genus hominum vtilitates proueniant: quid sit, cur be-* Bestiæ consecratæ ab Aegyptiis. *stiæ quoque ipsæ ab Aegyptiis fermè omnes consecratæ sint, scire sanè velim. sit Piscis in cultu, ac Deorum opi-*

nione apud Syros, homines nec tanta ingenij acie præditos, nec tantis doctrinarum præsidiis instructos, vt hæc, inepta, ridiculáque esse, possint agnoscere. Ægyptij verò, omnibus affluentes eruditionis, & scientiæ laudibus, quo modo in tā inanem, támque absurdam delabi opinionem potuerint, equidem intelligere vix possum, quid enim? an boues, canes, lupos, feles, pisces in Deorum numero habebimus? & quos nobis natura præsidij, auxiliíque caussa animantes genuit, eos per inscitiā Deos iudicabimus? quibus nihil fœdius, obscœnius, lutulentius ne natura quidē ipsa viderit. Etiam ne animaliū monstra illa, à quibus hominum generi præcipua incōmoda inferuntur, crocodilos, aspidas, serpentes, cæteras feras, & immanes belluas, in Deorum numerum referemus? quid erit aliud, naturam inuertere, & ima summis, summa infimis commutare? & cùm tantā in his imperitiam, barbariámque agnoscamus, tamē ne ista penitus inania pertinaciter defendemus? Eademq; inscitia cæpas, allia, fructus cæteros, qui oriuntur è terra, in Deorum numero reposuit AEgyptus. quæ haud scio, cur longiori oratione refellere sit necesse. incredibilis est enim eorum absurditas, vt nulla esse possit aut pertinacia, aut imperitia tāta, quæ non ista aspernetur atque refugiat. Imbres autem, nimbi, procellæ, si à nostris consecratæ sunt, id antiquissimis Populi Rom. ritibus, ac cæremoniis receptum, & confirmatum est. quæ tolli, aut perturbari, cùm & satis firma ratione nitantur, & vsu iā ipso confirmata, & approbata sint, sine nefario scelere non possunt. Græcia verò, quam paullò antè laudibus ornauimus, hoc loco nō sanè laudare possumus, quæ Cupidines, & Amores satis audacter, & temerè in Gymnasiis ædibúsque

Animalium monstra.

Ridiculi dii Romanorum.

Græcorum dii.

publicis consecrarit. quid enim Cupidini, aut Amoribus cum Gymnasiis? aut, quid ea consecratio vel ad considerandum, vel ad imitandum afferre potuit honestatis, aut boni? nihil enim temerarium, nihil insipiens in Deorum cõsecratione esse debet, nec, quod ullã vel leuissimam aut turpitudinis, aut ullius omnino imprudentiæ suspicionem afferat. quales videri possunt eorum consecrationes, quorum in rebus probitati pudoríque contrariis numen esse, potentiáque

Qui pro diis habendi.

creditur. Qui ergo ad hominum vitam vel adiuuandã vel excolendã, atque exornandam aliquid attulerunt, quique virtutibus, rerumq; gestarum gloria præstiterunt, eos nemo dubitet, iure deos habitos, diuinóq; cultu affectos esse. Neque ego ullo pacto auderem hoc primus prodere. non enim tã studiosè quæ laudari possunt, appeto, quàm reformidare ea soleo, ex quibus possit aliquid vel leuioris culpæ redundare.

Cur dii Deæque.

Cùm verò & mares, & fœminas complures in Deorum numero esse videamus, & eorum in vrbibus, atque agris augustissima templa veneremur: assentiamur eorum sapiẽtiæ, quorum ingeniis, & inuentis omnem vitam legibus, & institutis excultam, constitutámque habemus. tantis enim ducibus aberrare non possumus, nec à nobis, sed ab illis ipsis, quos sequimur, rei tam iustæ ac debitæ ratio reposcetur. iure enim fecisse putandi sunt, qui ne quẽ virum aut fœminam præclarè meritam debito honore spoliarẽt, eorum memoriã sanctã venerãdámque esse voluerunt nos autẽ iniustè ageremus, si, quos pari cultu venerationéque dignos cognouimus, eos pateremur silẽtio præteriri.

Ad Tulliam apostrophe.

Neque hoc de te vna, mea Tullia, dictum volumus, cuius exstabũt virtutis, prudẽtiæ, doctrinæ, continentiæ, ad omnem æternitatẽ impressa

vestigia, sed de iis omnibus, quos tali honore dignos aut ipsi vidimus, aut futuro tẽpore posteritas intuebitur. Nunc autem de te loquar, quã nõ ego amissam, aut mihi penitus adẽptã, velim dicere: cùm illucescat menti meæ quotidie magis preclarissima nominis tui, tuarúmque virtutum gloria. vigebis autem memoria, quamdiu monumẽta exstabunt illa, quibus eximia cõsignata sunt tã excelsæ laudis testimonia: quæ sempiterna fore, cùm præstãtissima sint, planè cõfidere debemus. Tibi igitur nunquã me debitum persoluisse officiũ putabo, nisi de me optimè meritã, quem eximiæ coluisti, ac de patria, quã semper ornasti, supremo honore decorauero. Id autem facilè cõsequar, cùm is locus, quẽ tibi delegi, sempiternã habiturus sit religionẽ, nostra verò si qua erit ex ea re cõsolatio, quæ magna certè erit: aut, si qua laus ex paterna pietate, mihi certè iucũdissima acciderit. nihil enim aliud vel audire, vel memoria repetere libẽtius possum, quàm me in eã, quã summè dilexerim, summéque diligendam merito suo censuerim quãmaximè piũ, gratúmque esse. cùm presertim in alienos, quia de se optimè erant meriti, tã prolixos liberalésq; sese, & maiores nostri, & exteri præbuerint. Quòd si vllum vnquã animal consecrandũ fuit, qualia multa consecrauerunt Ægyptii, quod nullum profectò fuit: si Cadmi, aut Amphitryonis progenies, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit: huic idem honos certè dicandus est. quod quidem faciam, téque omnium optimam doctissimámque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Tu ergo in eo ipso fano, quod ad nominis tui memoriam, ac cultum, votum dedicatúmque est, & laudari te, & coli senties. maximè autẽ lætaberis in eo, quòd & eum tibi,

Apotheosim Tulliæ cogitat, ad idque delubrum.

quē maximè debuit, honorem persoluerim, & me simul iniquissimo fortunæ imperio penitus exsoluerim. nosti enim, quàm semper alacri fortíque animo cunctis casibus restiterim: vt ne me quidem, pulsum patria, omniq; planè dignitate spoliatum, tam acri impetu frangere, ac deiicere fortuna potuerit. Cum inimicis autem quanta contentione decertauerim, quæque mea fuerit in iis refutandis, frangendisq; virtus, & constantia, norunt omnes, qui varios ciuitatis nostræ casus curiosè notauerunt. Cùm verò, Tullia, te mihi extremo loco fortuna ademisset, tum equidem intellexi, quantum illa in rebus posset humanis, quantaq; aduersus me ipsum vi, ac potestate niteretur. itaq; nihil habui quod dicerem, nisi, cedo, & manum tollo, cùm tā graui accepto vulnere, planè dolore perculsus, atq; afflictus essem. Nunc autem & præceptis sapientiæ aduersus omnem fortunæ vim cōfirmatus, &, te consecrata, in cœlúmque recepta, tanta affectus voluptate, ac lætitia, quantam animo capere maximam possum, exultare planè videor, victorq; de fortuna, ac de omni prorsus dolore triumpho. Tu ergo, quando me insigni, & excellenti tuarum laude, memoriaq; virtutū, tam preclare iuuisti, nunc ab hominibus seiuncta, non me deserens, sed aliquando respectās, perduc eò, vbi tua tandem collocutione conspectúque fruar: vt & parenti tui amantissimo, quam potissimùm optare debes, gratiam referas, & ego multò mihi gratiorem, multóque iucundiorem congressum nostrum futurum intelligam, quàm insuauis, & acerbus digressus fuit.

Laudatio sui.

FINIS.

